

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZİN ADI
NEHCÜ'L-FERADİS'TE SIFAT FİLLİ UNSURLAR

ÖĞRENCİNİN ADI VE SOYADI
M. HARUN GÜRBÜZ

DANIŞMAN ÖĞRETİM ÜYESİNİN
ÜNVANI ADI SOYADI
DOÇ. DR. AYŞE İLKER

MANİSA
2005

ÖNSÖZ

Türk Dili, tarihi gelişimi içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı yön, kavim ve ses hususiyetlerine göre farklı isimlerle anılmaktadır. Oğuz Türklerinin kullandığı şiveye Batı Türkçesi, Kıpçak Türklerinin kullandığı şiveye Kuzey Türkçesi, Uygur, Harezmi ve Çağatay Türklerinin kullandığı şiveye de Doğu Türkçesi denilmektedir.

Nazari olarak Miladın ilk asırlarında başladığı kabul edilen ve ilk ele geçen metinleri sekizinci asra ait olan Türk yazı dili 12-13. asra kadar devam etmiş olup, bu devre Türk yazı dilinin ilk devresini teşkil etmektedir. Bu devre “Eski Türkçe” diye adlandırılmıştır.

12-13. asırdan sonra biri Kuzey-doğu Türkçesi, diğeri Batı Türkçesi olmak üzere iki Türk yazı dili meydana geldiği görülmektedir.

13-14. asırlarda bir müddet Eski Türkçe'nin devamı olarak süren, 15. asırdan itibaren Kuzey Türkçesi ve Doğu Türkçesi olarak iki yeni yazı diline ayrılan bu yazı dillerinden Kuzey Türkçesi, Kıpçak Türkçesi'dir. Doğu Türkçesi ise; Çağatayca'dan sonra yerini Özbekçe'ye bırakan yazı dilidir.

Oğuz Türkçesi olarak da adlandırılan Batı Türkçesi, 12. asrın ikinci yarısı ile 13. asrın ilk yarısında teşekküle başladığı anlaşılan, 13. asrın ikinci yarısından itibaren de metinlerini günümüze kadar aralıksız bir şekilde takip ettiğimiz yazı dilidir. Batı Türkçesinin içinde saha bakımından zamanla iki daire meydana gelmiştir. Bunlardan biri Azeri ve Doğu Anadolu sahasını içine alan Doğu Oğuzca, diğeri ise Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi şeklinde devam eden Batı Oğuzca'dır.

Aynı grup içerisinde yer alan şiveler arasında farklı dil hususiyetleri ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar yapılan çalışmalarla daha da ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaya devam edilmektedir. Böylelikle Türk dilinin tarihi gelişimi hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilecektir. Dilin millet ve toplum üzerindeki etkisi ve önemi göz önüne alındığında bu amaç için yapılan çalışmaların da önemi ortaya çıkacaktır.

Yukarıda belirtilmiş amaç doğrultusunda bir çalışma yapma gereğini duyduk. Ele almış olduğumuz çalışmadaki tespitler, bu yönde yapılmış ve

yapılacak diğler çalışmalarla birlikte eserin ve dolayısıyla dönemin dil hususiyetlerini ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada Nehcü'l-Feradis'te (I metin-II tıpkıbasım, tıpkıbasım ve çeviriyazı : Janos Eckmann, yayımlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK, Ank. 1995) bulunan transkripsiyon harfleri ayrıca gösterilmemiştir.Yalnız “q” ünsüzü metinde geçtiği şekilde gösterilmiştir.Metinde birden fazla sıfat fiilli unsur ihtiva eden cümleler ayrıca gösterilmemiş, sıralamada ilk sıfat fiilli unsur göz önünde bulundurulmuştur.

Bu çalışmaya başlarken öncelikle sıfat fiilleri ihtiva eden cümleler sayfa ve satır numaraları verilmek suretiyle fişlenmiştir.Daha sonra bu fişler sıfat fiil eklerine (-gan,-miş,-ar -mez,-duk,-gu ,-guçı,-gunçı) göre ve sonra cümle içinde sıfat ya da isim olarak kullanımlarına göre ayrılmıştır.

I. bölümde sıfat fiil ekleri alan kelimenin sıfat olarak kullanımına göre düzenlenip öncelikle geniş zaman (-gan, -gen; -ar, -er; -mez), geçmiş zaman (-miş, -miş; -duk, -dük) ve gelecek zaman (-gu, -gü; -guçı; -gunçı) eklerine göre ayrılmış, daha sonra sayfa ve satır numaralarına göre ilk sayfadan başlanmak suretiyle küçük sayfadan büyüğe doğru sıralanmıştır.

II. bölümde sıfat fiil eklerini alan kelimelerin isim olarak kullanımları bulunmaktadır.Burada isim çekim ekleriyle, edatlarla, yardımcı fiillerle ve isim çekim eki almadan kullanımlarına göre bir ayırım yapılmıştır.

İsim çekim ekleriyle kullanımında ilk önce ek (-gan, -gen; -miş, -miş; -miş; -guçı, -güçü; -gu) ayırımına gidilmiş, sonra kendi içinde çokluk, olumsuzluk, şahıs, hal ekleri almalarına göre düzenlenmiş, alfabetik sıraya uygun olarak sıralanmıştır.

Edatlarla kullanımında “teg” edatına (Bu bölüm kendi içinde -miş, -miş; -gan, -gen ve -gu ekine göre ayrılmıştır.) “mengizlig” edatına ve “üçün” edatına göre ayırma gidilmiş, sayfa ve satır numaralarına göre ilk sayfadan sona doğru düzenlenmiştir.

Yardımcı fiillerle kullanımında tur-, bol- ve er- yardımcı fiillerine ve bunlardan her biri kendi içinde yardımcı fiilden önce almış olduğu eklere (-gan, -guçı, -gu, -miş, -ur, -mez) göre ayrılmış sayfa ve satır numaraları göz önüne alınarak küçük sayfadan büyüğe doğru sıralanmıştır.

İsim çekim eki almadan kullanımında ek ayrımı (-gan, -gen; -guçı, -güçü) yapıldıktan sonra sayfa ve satır numaralarına göre küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır.

III. bölümde sıfat fiilli unsurların isim tamlaması içindeki kullanımları gösterilmektedir.

IV. bölümde ise sıfat fiilli unsurların ikileme biçimindeki kullanımları örneklenmiştir.

Bu alanda çalışma yapmama öncülük eden rahmetli hocam Sayın Mehmet Akay'a, bu çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen hocam Sayın Doç. Dr. Ayşe İlker'e ve Dr. Ferhat Karabulut'a teşekkür ederim. Ayrıca maddi manevi yardımlarını benden esirgemeyen çok sevdiğim aileme ve tezin hazırlık aşamasında hep yanımda olan Nazilli'deki dostlarıma şükranlarımı sunarım.

Muhammed Harun Gürbüz

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	I
KISALTMALAR.....	II
I.BÖLÜM SIFAT OLARAK KULLANIMI.....	1
A. GENİŞ ZAMAN.....	1
A.1. “-gan,-gen” Eki ile.....	1
Olumsuzluk Ekiyle Kullanımı.....	7
A.2. “-ar,-er,-ur,-ür” Eki ile.....	8
A.3. “-mez” (olumsuzluk) Eki ile.....	8
B. GEÇMİŞ ZAMAN.....	9
B.1. “-mış,-miş” Eki ile.....	9
Olumsuzluk Ekiyle Kullanımı.....	11
B.2. “-duk,-dük” Eki ile.....	11
C. GELECEK ZAMAN.....	11
C.1. “-gu,-gü” Eki ile.....	11
Olumsuzluk Ekiyle Kullanımı.....	12
C.2. “-guçi,-güçi” Eki ile.....	12
C.3. “-günçi” Eki ile.....	13
II.BÖLÜM İSİM OLARAK KULLANIMI.....	14
A. İSİM ÇEKİM EKLERİYLE KULLANIMI.....	14
A.1. “-gan,-gen” Eki ile.....	14

Olumsuzluk Eki ile.....	17
A.2. “-mış,-mış” Eki ile.....	22
A.3. “-guç,-güç” Eki ile.....	25
A.4. “-gu,-gü” Eki ile.....	26
B. EDATLARLA KULLANIMI.....	26
B.1. “teg” Edatı ile.....	27
“-mış,-mış” Eki ile.....	27
“-gan,-gen” Eki ile.....	28
“-gu,-gü” Eki ile.....	28
B.2. “mengizlig” Edatı ile.....	28
B.3. “üçün” Edatı ile.....	29
C.YARDIMCI FİİLLERLE KULLANIMI.....	29
C.1. “tur-” Yardımcı Fiiliyle Kullanımı.....	30
“-gan,-gen” Eki ile.....	30
“-guç,-güç” Eki ile.....	31
“-gu,-gü” Eki ile.....	31
C.2. “bol-” Yardımcı Fiiliyle Kullanımı.....	31
“-gan,-gen” Eki ile.....	32
“-mış,-mış” Eki ile.....	32
“-ur,-ür” Eki ile.....	33
“-mez” (olumsuzluk) Eki ile.....	33
C.3. “er-” Yardımcı Fiiliyle Kullanımı.....	33
“-gan,-gen” Eki ile.....	33
C. İSİM ÇEKİM EKİ ALMADAN KULLANIMI.....	34
D.1. “-gan,-gen” Eki ile.....	34
Olumsuzluk Ekiyle Kullanımı.....	37
D.2. “-guç,-güç” Eki ile.....	37
III.BÖLÜM İSİM TAMLAMASI İÇİNDE KULLANIMI.....	39
IV.BÖLÜM İKİLEME BİÇİMİNDE KULLANIMI.....	40

SONUÇ.....41

KAYNAKÇA.....42

KISALTMALAR

Ank. : Ankara

B.T.K : Büyük Türk Klasikleri

C. : cilt

çev. : çeviren

Doç. : Doçent

Dr. : Doktor

İst. : İstanbul

M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı

Ord. : Ordinaryüs

Prof. : Profesör

s. : sayfa

T.D.A.Y. : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

T.D.E.D. : Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

T.D.K. : Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

14. Yüzyıl Harezmi Sahası ve Harezmi Türkçesi

“Orta Asya’daki Türk varlığının 10. yüzyıldan başlayarak gittikçe etkisini arttırdığı nüfuz sahalarından biri olan Harezmi, bu siyasi yanından başka, söz konusu edilen yüzyıldan itibaren aynı zamanda kuvvetli bir kültür ve ekonomi merkezi olma durumundaki hüviyeti ile de dikkatleri üzerine çekmiştir.

13. yüzyılda, Selçuklular’ın hakimiyetinden çıkan Harezmi, başta merkezi Ürgenç olmak üzere, gerek 1333 dolaylarında buraları gezen İbn-i Batuta’nın ve gerekse ondan yedi yıl kadar sonra aynı yerleri dolaşan Avrupalı gezgin Pegololotti’nin belirttikleri gibi, artık geniş sokaklara, canlı pazarlara sahip, ekonomik gelişmesini yüksek bir seviyede sağlamış, bağımsız bir Türk ülkesi idi. Moğol istilası bile Harezmi’nin bu durumunu bozamamış, böylece burasının Türkleşmesi iki yüzyıllık bir süre içinde gerçekleşmiştir.

Harezmi Türkçesi’nin hangi Türk şivelerinden oluştuğu hakkındaki görüşlerde – henüz bu şive özelliklerini açıklıkla ortaya koyacak yeterli ölçüdeki eserlerin ele geçmemiş olması dolayısıyla- bir bütünlük sağlanmış değildir. Prof. Dr. A. Caferoğlu, Harezmi Türkçesi’ni, bu sahanın Türkleşmesi’nde hakim rolü oynayan Türk boylarının şivelerinin bir bütünü olarak kabul etmektedir. O, “edebi Harezmi şivesi; Oğuz, Kaşgar, Kıpçak ve Kanglı gibi şivelerin karma bir kalıbı olmuştur.” derken bu yeni Türk şivesinin, Kaşgar Türkçesi’nin çok kuvvetli tesiri altında kaldığını da belirtmektedir. J. Eckmann ise Harezmi şivesinin Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağızlarının etkisi altında Karahanlı Türkçesi’nden meydana geldiğini kabul etmekle Harezmi Türkçesi’ndeki Türk şive unsurlarının çeşitlerini daha aza indirmiş olmaktadır.

Ali Şir Nevai’nin Mecalis ün-Nefais’inde yer alan “Harizmiçe Türk tili” ifadesinden de Harezmi Türkçesi’nin bir Türk şivesi yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu Türk şivesi,

Harezmi sahasından başka Sir Derya'nın aşağı y6resinde ve diğer bazı k6lt6r b6lgelerinde de kullanılmıştır.6zellikle 14. y6zyılda Altın Ordu (başehir Saray)'da altın 7ağını yaşayan Harezmi T6rk7esi, Timurlular devrinde yerini, kendisinden doğan 7ağatay T6rk7esi'ne bırakmıştır.(1)''

1. B6y6k T6rk Klasikleri, C. II, s. 27, 6t6ken-S6đ6t Yayıncılık, İst. 1985

Nehc6'l Feradis ve Yazarı Kerderli Ali

Nehc6'l-Feradis (Uřtmahlarınđ A7uk Yolu-Cennetlerin A7ık Yolu) Harezmi T6rk7esi'nde yazılmış, Kaşgar, Kıp7ak, Oğuz şivelerinin 7eşitli dil unsurları ve kelime servetini yansıtan m6him bir eserdir.

Yazarının kim olduğu hakkında hen6z tam bir birlik sağlanmış değildir. "Yenicami n6shasını bulan Prof.Dr. Zeki Velidi Togan,Nehc6'l-Feradis'in m6ellif ya da m6stensihinin kim olduğu hakkında,şu sıralarda kati bir şey s6ylenemeyeceğini belirtirken, Ord.Prof. Fuad K6pr6l6 -şimdilik kaydı ile- Mahmud bin Ali es-Sarayı'yi eserin yazarı olarak kabul etmekte, onun bu g6r6ř6ne Prof.Dr. Ahmet Caferoğlu da katılmaktadır.(1)''

Genel olarak eserin yazarı kabul edilen Kerderli Mahmud Harezmi T6rk6d6r. "Kerder, Eski Harezmi'de, bug6n Kunya 6rden7 (Eski 6rden7) denilen 6rden7 şehrinin şimal doğusunda bulunan bir şehirdir.Bu şehir İslam medeniyeti asırlarında Harzem'in sayılı k6lt6r merkezlerinden biriydi.Devrin bir7ok ilim ve din adamları burada yetişmişti.(2)''

14. y6zyıl Harezmi T6rk7esi'nin, sırf Harezmliler'in kolaylıkla yararlanabilmeleri i7in sade bir dille yazılmış ve mahalli şive 6zellikleri ile harekelenmiş olan bu eser başlıca d6rt bab (avvalkı,ekin7,676n7,t6rtin7) 6zerine kurulmuş, her bab ise onar fasıla b6l6nm6řt6r.

Birinci babda Hz. Muhammed'in hayatı (vahiy gelmesi, onun yakınlarının İslamlığın ilk yıllarında m6şriklerden g6rd6đ6 eziyetler, hicret, mucizeler g6sterilmesi, Mirac hadisesi, Huneyn gazası, rihlet), ikinci babda Hulefa-yı Raşidin, Ehl-i Beyt ve D6rt İmam, 676nc6 babda kulun Tanrı'ya karşı işlemesi gereken iyi ameller (namaz, zekat, oru7, hac, ana ve babaya h6rmet, helal yemek ve benzeri şeyler) ve d6rd6nc6 babda ise kulu Tanrı'dan uzaklaştıracak olan k6t6 ameller (boş yere kan d6kmek, zina etmek, i7ki i7mek, kibirlenmek, yalan s6ylemek ve gıybet etmek, riya, kin, haset, gurur, gaflet afetleri ve bu gibi) 6zerinde durulmuştur.(3)''

1. B.T.K, C. 2, s. 37, 6t6ken-S6đ6t Yayıncılık, İst. 1985
2. Banarlı Nihad Sami, Resimli T6rk Edebiyatı Tarihi, C. I, s. 356, MEB, İst. 1998
3. B.T.K, C. II, s. 37-38, 6t6ken-S6đ6t Yayıncılık, , İst. 1985

Eser Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

Kitabın değişik yerlerde kopya edilmiş, dört nüshası bulunmuştur. Bunlar üzerinde bilinen ilk çalışma, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami kitapları arasındaki harekeli nüsha üzerinde yapılan çalışmadır. "Bu nüshanın tıpkıbasımı, Janos Eckmann'ın, eser hakkında gerekli ve kıymetli bilgiler veren bir önsözyle birlikte, Türk Dil Kurumu tarafından neşrolunmuştur.(Ankara 1956) Aynı önsözde eserin lisanı kıymeti ile bu mevzuda yapılan araştırmalar hakkında lüzumlu bibliyografik bilgiler de verilmiştir.

Eserin, Paris'de, Bibliotheque Nationale'de bulunan bir nüshası hakkında bilgi, J. Eckmann'ın, Nehcü'l-Feradis'in Bilinmeyen Bir Nüshası adlı makalesindedir.(T.D.A.Y 1963)

Eserin Hicri 792 (Miladi 1389'da) yazılan ve Yalta Doğu Müzesi'nde bulunan nüshasından bazı parçaları Dr. S.Ş.Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri adlı eserine transkripsiyonlu olarak, bu kütüphane müdürü Yakup Kemal'in Arap harfleriyle bastırıldığı örnekleri esas alarak yayımlamıştır.(Ankara, 1963)

Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından incelenen, Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri için T.D.E.D, c.16-19'a bakılmalıdır.(İstanbul 1968-1971)

Janos Eckmann daha önceden yayımlamış olduğu tıpkıbasımın transkripsiyonuna başlamış, fakat 1971 yılında vefat edince bu iş tamamlanamamıştır. Daha sonra eseri, Prof.Dr. Semih Tezcan ve Doç. Dr. Hamza Zülfikar birlikte yayımlamıştır.(Ankara, 1995) (1) ”

Ayrıca Aysu Ata'nın doktora tezi olarak verdiği Nehcü'l-Feradis'in dizin ve sözlük kısmı Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. (Ankara,1998)

Sıfat-fiil (Partisip)

“Sıfatfiil fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir (geçmiş günler, oturan adam, satılacak eşya).”(2)

1. B.T.K, C. II, s. 37, Ötüken-Söğüt Yayıncılık, , İst. 1985
2. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, s. 422, TDK, Ank. 2000

“Partisip zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden, fakat isim gibi kullanılabilen, isim gibi çekilen fiil şeklidir. (1)

Günümüz Türkiye Türkçesi'ndeki şekline göre, muhteva ettiği ünlülerin değişmeleri dikkate alınmadan, “-an, -ası, -mez, -ar, -dik, -ecek, -miş” ekleri fiil kök veya gövdesine getirilerek ekin eklendiği fiile sıfat görevi yükleyebilir. Buna sıfatfiil (partisip) denir.

I. BÖLÜM

SIFAT OLARAK KULLANIMI

“Bir varlığı vasıflayan, veya belirleyen kelimeye sıfat (adjectif) diyoruz (1). “Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir.Nesnelerin çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır.İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir (2). Bu bölümde sıfat fiilli unsurların cümle içerisinde sıfat görevinde kullanılmalarına yer verilmiştir.

A. GENİŞ ZAMAN

Bu bölümde üç farklı geniş zaman eki ile karşılaşırız.Bunlar “-gan, -gen; -ar, -er, -ur, -ür” ve geniş zamanın olumsuzluk durumunu bildiren “-mez” ekleridir.

A.1. “-gan,-gen” Eki ile

Bir fiile eklenerek, eklendiği kelimenin kendisinden sonra gelen ismi çeşitli yönlerden etkilemesini sağlayan bu ek, Nehcü'l-Feradis'te en çok karşılaşılan işlek bir sıfat fiil eki olarak görülmektedir.Günümüz Türkiye Türkçesi'nde ekin başındaki “g” ünsüzü düşerek “-an, -en” şeklinde yine işlek bir ek olarak görevini sürdürmektedir.Ancak bazen “kırılğan yapı, üretken insan” örneğinde olduğu gibi kalıplaşarak eski yapıdaki gibi kullanıldığı durumlara da rastlanılmaktadır.

- _ Peygamber ‘as’ga **berilgen** envardın zerresi zahir bolsa erdi. 1/22-23
- _ Hisab ‘ilmi **bilgen** ulemalar 3/16
- _ Ya Muhammed, on sekkiz ming ‘alamnı **yaratgan** Bir u Barnung ayatını oqıgıl! 6/4-5
- _ taqı dünyada ne kim muğlar **yandurgan** otlar bar erdi. 4/5-6
- _ **köndürgen** Tangrı te’ala men turur-men tep aydı. 4/27
- _ Ey tonga çulğanıp **yatgan** Peygamber ‘as qopgıl. 7/9-10
- _ hor **qılğan** ‘azabını amada qılıp turur tedi. 8/19

- _ Taqı bu necasat **kemişgen** kafirlarga (ne üçün) qargadı tep. 10/4-5
- _ Ya Resulallah, men burun kireyin, baqayın, adamini **azarlagan** canvarlar bolmasun tep. 16/ 2-3
1. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, s. 341, TDK, Ank. 2000
 2. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 244, İst. 2000
- _ taqı baqi **qalğan** ta'amni sizing mübarek elgingiz tegdi tep. 19/7
- _ benim ülüşümke **teggen** yerde taqı bir ulug taş belgürdi. 22/19-20
- _ bu **aytğan** ellerde İslam zahir boldı tep aydı. 22/38
- _ bu **sorgan** kimerse aytur. 23/12
- _ taqı ayturlar kim bu Muhammedning **körgüzgen** nişanı qatıg sihr turur, ulaşu avvalqıldın **kelgen** sihr turur tep ayturlar. 26/5-6-7
- _ Adam peygambardın song **kelgen** peygambarlar cümlesi 13/14
- _ velikin Ebrehening filini **çökürgen** Tangrı te'ala munı çökürdi. 30/7-8
- _ Ebrehening filini **tingdürgen** Tangrı te'ala bu tewemni tingdürdi. 30/12
- _ anda **turgan** derviş miskinlerke berürler. 30/21-22
- _ Taqı ol abdest **qılğan** suwnı qudugga töker erdi. 32/16-17
- _ ol **yungan** suwını biri biridin qunuşup alurlar. 32/30
- _ ol abdest qılmişta ol abdest suwı ol a'zadın **kelgen** yazuqnı keterür. 32/37-38
- _ kerek kim ol yazuqnı **ketergen** suw taqı necis bolsa tep. 32/38-39
- _ abdest **qılğan** suwı taqı arıg erdi. 33/1-2
- _ Mekkening uluglarına bu **körge**n ahvallarnı cümlesini aydı. 33/5-6
- _ Qaçan kim Abu Sufyan Peygambar 'as **olturgan** yerde olturayın tedi erse 34/39-40
- _ Ey kök kapugını **saqlagan** ferişterler 39/11
- _ Cebre'il 'as ekinç qat kök qapugını **saqlagan** ferişterlerke aydı. 39/27-28
- _ Cebre'il qapug **saqlagan** feriştedin qapugını açmaq tiledi erse 39/36-37
- _ ol qapug **saqlagan** ferişteke Cebre'il bayagı teg cevab aydı. 40/14-15
- _ ol qapug **saqlagan** ferişte bayagı teg su'al qıldı erse 40/30-31
- _ ol qapug **saqlagan** ferişte aydı: 41/10-11
- _ ol qapug **saqlagan** ferişte cümle ferişterlerke nida kıldı kim: 41/15-16
- _ Haqiqatta seni **yigrenen** songsuz ol turur, sen ermes-sen. 46/18-19
- _ Medineke hicret **qılğan** muhacirler içgeyler. 47/2
- _ hurlarning **keygen** desterlarındın bir destarnı dünyake keltürseler. 47/23
- _ Mü'minlerning naresidelik halında vefatı **bolgan** oqlanlar turur. 48/9-10
- _ Tamugqa **kirgen** kafirlarning terisining qalınlıqı qırq ekki arşun bolgay 49/12-13

- _ Hemişe pelidlik arıqsızlıq birle 'ömrini **keçürgen** za'ifa erdi. 50/24-25
- _ kim **uruşqan** kimerseler qaçmaqqa i'tiqadı bolmasun. 51/21
- _ Musa peygambar 'as bu sen **oqıgan** du'anı ol halda oqıdı. 54/10-11
- _ Hezimet **bolgan** halda 55/8
- _ Taqı Medinedin **kelgen** ensarlarga azraq bedri.55/31-32
- _ elçilerke **berilgen** bitig üze mühür nişan qılur bolurlar.57/23-24
- _ taqı manga **engen** Qur'anga inansang 58/24-25
- _ Özinge **engen** Qur'andın bilür mü-sen? 58/31-32
- _ Yerni kökni **yaratgan** Tangrı birle and yad qılur-men. 59/3-4
- _ Sanga **engen** Qur'an haq turur. 59/12
- _ Bu bitig **keltürgen** kişini alıp zagatırğa baring 59/31-32
- _ Hicazdın **kelgen** bitigni kim para para qılding 60/38
- _ taqı telim şükürler **bergen** ni'metlerine 61/27-28
- _ **Keçgen** sahabalara du'a qıldı. 63/6
- _ Cümle çerigni **qandurgan** Peygambar tep yıglar erdi. 66/25-26
- _ Peygambar 'as'qa **bergen** zekatdın bir para top eksük bolsa 69/21
- _ kim bu işni **qılğan** kimersenı neteg bilgey-miz tep. 70/6
- _ ol kafir 'avret Bilalning **qılğan** işni kördi. 70/31-32
- _ Ya 'Ayişe,Peygambar vefatı bolmıŷta yüzinge **örtgen** çöprek sende bar-mu? 75/16-17
- _ Uhud toquşunda gazat **qılğan** sahabalar kirsünler 79/14-15
- _ Ekkinç sekizi rast **bolgan** Şu'ayb Peygambar 'as'nung Safura atlıg qızı bar erdi. 81/7-8
- _ Ol 'ayal taqı cümle **keçgen** qıssalarını Şu'ayb peygambarga aytu berdi erse 81/34-35
- _ taqı anlardın **alıngan** neerse çerigke meded bolgay,tedi. 83/23
- _ Eger kökdin 'azab kelse erdi bu hata **qılğan** işimiz üçün 84/5
- _ agrırsınur-siz ewleringizke meyl **qılğan** halında 88/22
- _ taqı ol **keltürgen** kimerse aydı kim 89/30-31
- _ Ya sahib-i Resulallah,ol **ayganningız** kişi men turur-men 93/4-5
- _ Musa Peygabarqa **endürgen** Tevrit atlıg kitap birle and yad qılur-men. 98/11
- _ **qongan** quşları taqı ol otta köygey helak bolgay erdiler. 101/26
- _ Taqı Mısırdın **kelgen** uluglar cümlesi 101/30
- _ Eger Bedr toquşında hazır **bolgan** sahabalar ittifaq qılsalar 101/32-33
- _ **kirgen** kişi üküş nedamat yegey 101/36
- _ **buyurgan** işleringi qılmadım,**yıggan** işleringdin yıgılmadım. 103/3-4
- _ Nuh Peygambarning 'as **yatgan** yerleri turur. 107/42

- _ Peygambar 'as **aygan** sözlerni manga aysang 109/20
- _ Zinhar namaz **qilgan** qul qaravaşni urmang tep 112/1
- _ Yerni kökni **yaratgan** Tangrining atını aydım. 114/23
- _ Peygambar 'as'dın **qalğan** kefeni çulgandı. 115/33-34
- _ Bu **aygan** şartlaringızni qabül qıldıuq. 120/40-41
- _ tamugluglarda aygay-men kim Tangrını **sewgen** qul erdim. 126/1-2
- _ ol **keltürgen** kişike teslim qılğay-sen,tep 128/38-39
- _ taqı özi Peygambar 'as'dın **eşitgen** hadislerni beyan qılır erdi. 129/9-10
- _ kim halayıqqa Peygambar 'as'dın **eşitgen** hadislerni beyan qılır erdi. 129/20
- _ Emdi vefatı **bolğan** kişining 129/39
- _ ol **keltürgen** kişi neçeme derhost qıldı erse 133/1
- _ ol hiyanat **qilğan** kişini ündedi. 134/21
- _ Taqı bir qaç künden song ol **tangan** kişi Abu Hanifeke keldi taqı aydı: 134/35-36
- _ Alnı üze peyda **bolğan** hat bu erdi. 135/28
- _ ol qamçı **sungan** kişike bedri. 137/32
- _ Sening hazratıngdın i'raz **qilğan** gafiller magamıdın. 138/2
- _ Tangrı tvz sizke **öğretgen** imame'l-muslinina 138/13
- _ Kim kim Haq te'alaning **buyurgan** işlerini qılssa 138/21
- _ İmam Şafi'i rahmhi bu **aygan** sözler birle 'amel qılmış erdi. 138/31
- _ Peygambar 'as **yatgan** şeherning tupraqını merkeb tuynaqı birle bastursam,tedi. 144/5-6
- _ 'alamnı **yaratgan törütgen** bir u bar Tangrıga 'ibadat qılmaz-siz. 149/19
- _ Ol qubba içinde köngül **tilegen** ta'amlar zahir boldı. 150/2
- _ Neçe zamandı song ol abdest **qilğan** kişi dünyadın naql qıldı. 152/33
- _ ol **kelgen** kimerse aydı: 153/18
- _ 'İlm **öğrenen** kişi erkeke tegi yatur-mu bolur? 153/29
- _ kökdin **engen** kitablar kim peygambarlarga nazil boldı. 159/3-4
- _ **qorqan** kişining yüzi sarıg kerek.161/5
- _ taqı ol oqlan **yatgan** yer agzı yag birle tolup turur. 161/33
- _ Haq te'ala ruzi **qilğan** malıdın dervişlerke taqı miskinlerke isar qılır bolsa 163/15-16
- _ 'alamnı **yaratgan** bir ve bar Tangrı birle munacat qılmaq tiler-sen 168/17
- _ atangdın **qalğan** mirasni cümle üleştıng 176/14
- _ Mekkedın **kelgen** muhacirlarqa isar qıldılar. 176/31
- _ Mekkedın **kelgen** muhacirlarnı ağırladıngız. 176/38-39
- _ Anlar taqı sizdın **algan** mallarnı sizke qaytarsunlar. 177/3-4

- _ Haq te'alaning rizasi üçün **berilgen** malni bizlerge qaytarmasalar 177/12-13
- _ bu ekki ulugumuz **sözlegen** sözge 177/14-15
- _ **qilgan** ta'atı taqı maqbul bolmaz. 183/14-15
- _ heç **qundurgan** neerseni qangınça içmedim. 184/81
- _ meni şayd **qilgan** ırganing bar mu? 185/12-13
- _ Tangrı tvt ol heç **qilgan** qulnug tegme bir adımı 186/26-27
- _ Bu heç yolında vefatı **bolgan** qulga Haq tvt aytur: 187/8-9
- _ ol su'al **qilgan** ferişte aydı kim: 187/39
- _ mendin **yaratgan** halq Haq te'alaqa maşiyat qılgaylar 192/2-3
- _ benim eczamdın **bolgan** qullar tamugga seza bolmasalar 192/7
- _ haram **yegen** qullar fariza namazlarını taqı qabul qılmaz. 204/1
- _ Ol **içgen** sütni qusmaq üçün ol miqdar emgendi. 204/12
- _ Beşer-i Hafi rahmhi sultan **qazıgan** arıq suwlarıdın içmez erdi.205/40
- _ kim zalimler **qazıgan** arıqdın **suvarılğan** üzüm turur, tep aytur erdiler. 206/2-3
- _ ol 'alif **satgan** kimerseke 207/33-34
- _ Bu emr-i ma'ruf **qilgan** qulunug ahir 'ömrümge tegi yazuqlarını bitimegil. 212/28-29
- _ bag taraflarında **tökülgen** hurma sagraqlarını yığıp anı tögüp aning birle eftar qılır erdi. 215/5-6
- _ ol çeng **keltürgen** yigit aytur: 215/13
- _ Yana bu emr-i ma'ruf qılğan taqı nehy-i münker **qilgan** kişi halayıqdın tama'ını kesmek kerek 216/10-11
- _ Sizlerdin oza **keçgen** ümmetlning 217/7
- _ Taqı tünle qopup ta'at **qilgan** qullarnı 217/13
- _ şükür **qilgan** qullardın bolmagayın-mu? 218/11-12
- _ Tünle ta'at ve 'ibadatqa **ögrengen** mu'minning lezzeti ziyadaraq turur. 218/28-29
- _ ta'at ve 'ibadat **qilgan** ewleri andag münevver körnür. 222/37-38
- _ Haq te'ala hazratında ta'at qılmag üçün **qopgan** 'aşıqlar qopsunlar. 223/32-33
- _ ol Tufayl ol **ölgen** sahabanı tüşinde kördi. 226/30
- _ Men **yaratgan** barmaklarını 226/41
- _ Ya'qub peygambar oglı 'Ayşning nebiresidin **bolgan** ogul erdi. 228/2-3
- _ Şam sahrasında yıldıq qarasını **saqlagan** tört ming ewlüg qulı qaravaşı bar erdi. 228/5-6
- _ ol ew içindeki **ölgen** oqlanla 231/41
- _ Tangrı te'alani **birlegen** taqı men Resulni **Haqlagan** musulman kişining qanı reva bolmaz. 233/11-12

- _ ol **ötürgen** kimerse uçtmah yıdığını yıdlamagay 234/15-46
- _ bir qarındaqı **tugurgan** erkek oqlanqa taqı bir qarındaqı **tuggan** qızını cüftlendirgil, tep 235/3-4
- _ Taqı ekinç yıldın song **tuggan** ogul atı Habil erdi taqı anıng ekizi. 235/5-6
- _ Ol **öltürgen** qarga tumşuqı birle yer qazdı taqı **ölgen** qarganı yerke kömdi erse 236/2-3
- _ Destur bolgay-mu kim andın **körge**n neerselerni aysaq? 239/38-39
- _ Atam anam **qoygan** at Sa'id turur. 240/1-2
- _ ol zina **qılğan** 'avretni otdın bir tabut içinde qoygaylar. 241/20
- _ Andın song şeri'at **bilgen** sahabalarqa sordum erse 241/34-35
- _ **Keçgen** karvanlar algaylar taqı ketgey 246/3
- _ Ey İbrahim peygambarnı Numrud otındın **saqlagan** bir u bar Tangrı 246/25-26
- _ Ey ceddım İbrahim peygambarnı **qutgargan** Tangrı 247/14-15
- _ Men atang Ya'gup peygambarqa **kelgen** Cebre'il turur-men, ulug atang İshaq peygambarqa **kelgen** Cebre'il turur-men. 247/33-34-35
- _ Gurda avval **tökülgen** ademining közi bolgay 250/29-30
- _ Gurda ademining avval **tüşgen** saçı bolgay 250/31-32
- _ Qayu kimerse **esrütgen** neerseni içer bolsa 252/13
- _ Men **qılğan** işlerni qılsang 253/23-24
- _ Harut Marutnı **azdurgan** zühre tüşer erdi. 255/19
- _ Peygambar 'as 'dın **eşitgen** hadislerni aysam 258/30
- _ Haq tvt ol 'abidning ol **qılğan** işini tilemedi. 259/7
- _ tekebbür birle **yörigen** kişike ohşattım. 260/8-9
- _ ol mufahirat **qılğan** 'Arablar 260/24-25
- _ Şeyh İbnü's-Semakning bu **aygan** sözlerini biting 263/7
- _ Avval tekebbür **qılğan** İblis (-i) la'in erdi 263/33
- _ ol **aygan** kişining oqlı ermez. 265/13-14
- _ bu **sözlegen** sözlerimke mu'aqib bolgay-mu? 266/11-12
- _ aşkara fisq **qılğan** fasiqning yamanlıqını aymaq gıybat ermez. 269/15-16
- _ Ey peygambarlarda uzun 'ömür **bulgan** Nuh peygamabar 273/29
- _ Ey cevab **bergen** kimerse 275/9-10
- _ Hurma sagraqlarını büküp andın **çıqgan** sütni içer. 278/29-30
- _ Haq birle **bolgan** kişining halı andag kerek 278/32
- _ aşkarlarını **bilgen** padşah sen turur-sen. 281/35
- _ ol **fermanlagan** ferişte aydı kim: 282/9-10

- _ aşkarlarını **bilgen** padişah sen turur-sen. 284/31-32
- _ Ümmetim üze qatıg **gorq(q)anımız** işlerdin biri bu turur. 288/12-13
- _ Men qayıttım taqı **olturғанım** yerde ol zufari monçuqlarımını talab qıldım. 288/30-31
- _ Bolmasa, ol **qongan** yerimde olturdum 288/34-35
- _ **tüşgen** neerselerini kötürmek için 288/39-40
- _ bu halayıqlar **aygan** sözlerdin men bezar turur-men 290/17-18
- _ Ey oqlanlarım, siz **aygan** sözlerke sabur qılmaqqa Tangrı tvf yari **bergen** (1) turur. 290/26-27
- _ ol kimersening **aygan** sözi rast, tep 293/13
- _ Bu bitigni **eletgen** kişini öltürgil. 293/14
- _ dünyake magrur **bolgan** ahmaqning yer yüzi tolıg ta'atıdın, tep aydı. 294/22-23
- _ atasıdın **teggen** tört ming altunnı dünya asbabına harc qıldı. 295/32
- Ol **sewgen** qulinga hemişe edeb qılır. 296/27-28
 - _ **Keçgen** tün secdeke bardım. 297/5
 - _ meşgul **bolgan** qulını özge qullardın artuq sewer ermiş. 299/31
 - _ Sirlerni taqı aşkarlarını **bilgen** padişah ermez-mü? 300/6-7
 - _ Yulduzlarnı **yaratgan** padişah bizim halımızqa muttali' ermez-mü? 300/17-18
 - _ Ya şeyh, bu zamana içinde muraqıba maqamına **yetgen** halayıqdın yüz ewrüp hemişe Haq birle bolgan kimerse bar mu? 300/25-26-27
 - _ Mezelerni **bulğasturgan** ölüm sözini sözleşing 304/23-24
 - _ Zinhar manga **teggen** ölümdin qorqgun 308/30

Olumsuzluk Ekiyle Kullanımı

Geniş zaman ekinin kullanım sahasının oldukça geniş olmasına rağmen, olumsuzluk eki ile birlikte kullanımı çok sık değildir.

- _ taqı özge **tugurmagan** oqlannı erenleringizke: 20/2-3
- _ Yana bu bir rek'at namaz **qılğan** tayifa düşmanqa qarşu barsun; ol namaz tayifa kelip sening birle bir rek'at namaz qılsun. 29/39-40
- _ bu zekat **bermegen** kişini adaqlarınız birle basing 173/17-18
- _ Haq te'laning fermanınğa boyun **sunmagan** qullardın bolur. 189/19-20
- _ her keçe Haqdın **qorqğan** dünyake meyli **bolmagan** parsa 'alimlerni cem' qılır erdi. 304/26-27

1. İsim görevinde eksiz olarak kullanılmıştır.

A.2. “-ar,-er,-ur,-ür” Eki ile

Bu ekin aslı zaman eki (geniş zaman) olmasına rağmen bir fiile gelerek ona sıfat görevi verdiği durumlar da bulunmaktadır.Bu gibi durumlarda sıfat fiil görevinde bulunduğu için aynı zamanda sıfat fiil eki olarak karşımıza çıkan bu ekle kurulan yapılar Nehcü'l-Feradis'te nadir olarak da olsa görülmektedir.

- _ Taqı hurma yipinge bağlap özi keltürür erdi taqı Peygambar 'as'nung mescidke **barur** yollarında kemişür erdi. 13/13-14-15
- _ Menim re'yim ol turur kim tegme bir qabiladın bir yigit çıqsa taqı keçe **yatur** yerinde barsalar, yalıñ qılıç birle barçasını ursalar. 14/4-5-6
- _ Qoylar yıraq erdi, ewde **sagar** qoy yoq erdi. 17/10-11
- _ Bu yer Peygambar 'as **olturur** yer turur. 34/42,35/1
- _ Ya Cebre'il bu kün dünyadın safar **qıur** künüm turur. 65/9-10
- _ Ve yarag ber kim barıp kelginçe **miner** kölüki bolsa 189/16-17
- _ Bu can sizdin çıqgay taqı **körer** közüng **körmez** (1) bolgay. 194/14-15
- _ kim ademining **miner** atı haram yeyür. 207/35

A.3. “-mez” (olumsuzluk) Eki ile

Geniş zamanın olumsuz biçimi olan bu ekin yukarıda da bahsi geçtiği gibi, eklendiği fiile sıfat görevi verdiği durumlarda sıfat fiil eki görevini yüklediği görülmekte ve bu durum Nehcü'l-Feradis adlı eserde aşağıda görüleceği üzere az bir örnekte kullanılmıştır.

- _ kerek kim cümlengiz manga yari bersengiz **bilmez** işimni bildürsengiz taqı **kerekmez** işler mendin kellür bolsa. 90/30-31
- _ bu tawuqni kimerse **körmez** yerde boguzlap keltürsengiz. 298/15-16
- _ kimerse **körmez** yerde boguzlap keltürgil. 298/18
- _ kimerse **körmez** yerde boguzlağıl. 298/25

_ ol **körmez** yer bulmadım erse. 297/20

1. “-mez” ekiyle kullanılmıştır.

B. GEÇMİŞ ZAMAN

Bu bölümde “-mış, -miş” ve “-duk, -dük” eklerini görmekteyiz. Anlam olarak eklendiği fiilin yaptığı işin geçmişte olduğu bilinir. Örnek olarak “boyan**mış** ev” denildiğinde boyanma işleminin bitmiş olduğunu biliriz.

B.1. “-mış, -miş” Eki ile

Bu ek aynı zamanda geçmiş zaman eki (öğrenilen veya duyulan geçmiş zaman eki) olarak da kullanılmaktadır. Ancak eklendiği fiili sıfat yaptığı durumlarda sıfat fiil eki görevini de üstlenmekte ve Nehcü'l-Feradis isimli eserde “-gan, -gen” ekinden sonra en sık karşılaşılan sıfat fiil eki olarak karşımıza çıkmaktadır.

_ taqı boyninga hurma qapıdın **esilmiş** yipni kemişti. 13/36-37

_ Baqar-men, Haq te'alaning çerigi sawuq yel ol kafırlarını perişan **qılmış** haymalarını yıqmış. 23/31-32-33

_ Ol **söqülmüş** qoyga agu sürtti. 24/39

_ Ya İbrahim nida qılğıl kim Haq te'alaning fermanı birle bina **qılınmış** Ka'beke ziyaret qılınğlar! tep 28/37-38-39

_ bu quşlar qatıg taşlar birle nişan atları **bitmiş** taşlardın. 32/4-5

_ Abu Hanife mezhebinde **yunmuş** suw kim bir yerke yığılır. 32/33

_ Cümle **qılınmış** yazuqlarını yarlıqayur-men tep hitab keldi. 44/24-25

_ Amada **qılmış** uçtmahqa nazar qılsun dedi erse 46/3-4

_ Ey uçtmah birle bişarat **berilmiş** atam 66/12-13

_ taqı yalıng **qızmış** taşlar üze sürer erdi 70/35

_ yüzüm taqı mehasimim **ezilmiş** közüm yaşıdın 74/40-41

_ Haq rızası üçün candın **keçmiş** kişiler turur-miz. 80/23-24

_ 'Osmanın **keçmiş** yazuqlamı taqı **kelgü** (1) yazuqlarını sen yarlıqagıl. 89/40-41

_ kim peygambar 'as'qa bir **söqülmüş** quş keltürdiler. 97/9

_ **endürülmüş** kitapları birle qamug şeytandin taqı zahmat **tegürgen** (2) agulug canvarlardın taqı yawuzluq **tegürgen** (3) közdin. 116/28-29-30

1. “-gü” ekiyle kullanılmıştır.
2. Geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.
3. Geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.

_ sen **yigrenmiş** neersen men neteg qabul qılayım? tedi. 119/34-35

_ Haq te’aladın hoşnud **bolgan** (1) halda taqı hazratında **gaytmış** halda 135/32

_ Haq te’alaning **yıgmiş** işleridin yığılsa 138/22

_ Bu etmekning unı Muvassal elidin **kelgen** (2) undın **qılınmış** etmek turur, velikin hamir mayası oglungız Salih ewindin **kelgen** (3) hamir maya turur. 151/27-28-29

_ körikidin **qızmış** temürni çıqardı. 164/11-12

_ hicret **qılmış** muhacirlardan erdi. 165/8

_ Kimersening qulagına **erütmiş** qurguşın goymaq yahşıraq bolgay. 167/37-38

_ Tegme bir ol **qızmış** tahtalar sagusa 173/9

_ bir kimerse **bişmiş** qoy başını ıda berdi. 177/37-38

_ yüzi sarıq arqası **bükreemiş** közindin qatarat ve ‘abarat yaşlar aqar. 190/9-10

_ arqası **bükreemiş** saçı saqalı agarmış. 197/36

_ **qılmış** yazuqları ol mu’mindin töklür. 207/6-7

_ Haq te’ala **yıgmiş** işlerdin yığılsun 213/4

_ Haq tvt sizing **keçmiş** yazuqlaringızni taqı **kelgü** (4) yazuqlaringızni yarlıqap turur. 218/7-8-9

_ Mekkening sahrasındaqı **qızmış** taşlar üze yaling agnar taqı ol tenlerini ol **qızmış** taşlar köydürür taqı aytur: 219/3-4

_ Tangrı te’ala **yigrenmiş** iş turur. 241/12

_ abuşqa **bolmış** atamdın adırdılar. 249/12

_ **qılmış** yazuqlaringqa yıglağıl kim **qurtulganlardın** (5) bolgay-siz,tedi. 267/13-14

_ Burungılar bina **qılmış** harab ewler bizke tap turur. 273/35-36

_ Haq te’alaning gazabı birle helak **bolmış** halayıqlar bolgay. 274/23-24

_ uyqu içinde **berilmiş** mal bolur taqı ahiratta **berilgen** (6) ayaglıqta **berilmiş** mal turur.

277/11-12-13

_ perakende **bolmış** işlerini hem cem’ qılır. 279/26-27

1. Geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.
2. Geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.
3. Geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.
4. “-gü” ekiyle kullanılmıştır.
5. Geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.
6. Geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.

Olumsuzluk Ekiyle Kullanımı

Olumsuzluk ekiyle kullanımı olumsuzluk eki olmadan kullanımına göre çok azdır.

- _ **qılmamış** edgölüglerni qıldıq tep yalgan sözler 50/11
- _ men **aymamış** hadisni bilür erken peygambar aydı 265/16-17

B.2. “-duk,-dük” Eki ile

Görülen ya da duyulan geçmiş zaman eki olarak kullanılan ancak fiile gelerek bir ismi etkileyip eklendiği fiili sıfat yapan bu ek Nehcü’l-Feradis’te sadece bir yerde o da olumsuzluk ekiyle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Günümüz Türkiye Türkçesi’nde “tanıdık insan, bildik soru” gibi kullanımı olduğu gibi, “gördüklerimiz (gördüğümüz şeyler), sevdiğim (sevdiğim kişi)” şeklindeki donmuş yapılarda da sıkça karşımıza çıkan bu ekin döneminin önemli eserleri arasında gösterilen Nehcü’l-Feradis’te sadece bir örnekte görülmesi bu ekin o dönemde pek de işlek bir ek olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

- _ Mecmu’ı **keltürmedük** kitab mutavvel bolmasun tep. 26/29

C. GELECEK ZAMAN

Bu bölümde “-gu, -gü; -guçı; -gunçı” ekleri görülmektedir. Eklendiği fiilin yapacağı işin henüz gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. “İşleyeceği günahlar affedildi.” cümlesinde günahların henüz işlenmediği anlam olarak bilinmekte.

C.1. “-gu,-gü” Eki ile

Gelecek zaman anlamı veren bu ek çok sık kullanılmamakla birlikte yine de azımsanmayacak ölçüdedir.

- _ Üçünç babı Haq te'ala hazratına **yawungu** edgü 'ameller beyanı içinde turur. 2/21-22
- _ Törtünç babı Haq te'alaning hazratıdın **yıratgu** yawuz 'ameller beyanı içinde turur. 2/22-23
- _ Şikayat **qilgu** yerimiz sen turur-sen. 53/34-35
- _ Haq te'alaqa **satgaşgu** vaqt boldı. 61/29-30
- _ Haq te'ala hazratınqa **yawungu** 'ameller beyanı içinde turur. 158/2-3
- _ Taqı **çıqgu** yerni talab qılır erdi. 169/30
- _ Kim bir yarmaq **algu** yerde on altun alsang 170/15
- _ Taqı keçe taqı eftar **qilgu** ta'am bolmadı erse 177/21-22
- _ Ekkinç keçe taqı eftar **qilgu** ta'am bolmadı erse 177/22-23
- _ taqı ahşamda **yegü** luqmalardın bir luqmanı terq qılmaqđın 184/18-19
- _ **Yegü** neerse taqı yoq erdi 186/12
- _ heç **mangu** neerse yoq erdi 208/22-23
- _ bizlerning **olturgu** yerlerimiz yol başlarında bolur. 211/6-7
- _ Haq te'ala hazratıdın **yıratgu** yawuz 'amallar beyanı içinde turur. 233/2-3
- _ Ya'ni bizler aytur erdük ferishtelerdin habarlar **eşitgü** yerlerde 256/8-9
- _ Qaçan kim men alçaqlıq **qilgu** yerde alçaqlıq qılmadım erse 260/14-15
- _ Taqı uçtmah mu'mining **sıgm(g)u** yeri turur,tep aydı 271/35-35
- _ heç **bargu** yeri yoq. 274/4
- _ bu çaganing **sıngıu** yeri bar 274/7
- _ velikin **sawutgu** neerse yoq erdi 299/13
- _ Henüz **argu** vaqt bolmadın 303/4

Olumsuzluk Ekiyle Kullanımı

Olumsuzluk ekiyle birlikte tek bir yerde kullanımı örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

- _ Ya'ni **eşitmegü** söz birle sefihlik birle söker erdi. 137/14

C.2. “-guçı” Eki ile

Fazla işlek olmayan bir ektir. Birkaç örnekte görülmektedir.

- _ ol yüzük **qılguçı** ustad taqı andagoq qıldı 57/28
- _ ol qapug **saqlaguçı** ferışteler qaziqa men' qıldılar erse 174/13-14
- _ ol qapug **saqlaguçı** ferışteler aydı: 174/15

C.3. “-gunçı” Eki ile

Yine bu ek de fazla kullanılmayan nadir rastlanan bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır.

- _ Bu bizim **qaçgunçı** qulumuz tep ol qarvan halqının biringe sattılar. 38/10-11
- _ Bu bizim **qaçgunçı** qulumuz turur. 248/23
- _ Bu **qaçgunçı** qulnı manga satıng. 248/29-30
- _ **Qaçgunçı teğenleri** (1) rast ermiş. 249/13-14

1. Geniş zaman ekiyle kullanılmıştır.

II. BÖLÜM

İSİM OLARAK KULLANIMI

İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir (1). Bu bölümde sıfat fiilli unsurların cümle içerisinde adlaşarak isim görevinde kullanıldıklarını görmekteyiz.

A. İSİM ÇEKİM EKLERİYLE KULLANIMI

“Çalışkan öğrenciler” örneğinde sıfat fiil (çalışkan) kendisinden sonra gelen ismi (öğrenciler) nitelermektedir. ‘Çalışkanlar parmak kaldırsın’ cümlesinde ise sıfat fiil donmuş yapı olarak da adlandırılan biçimde kullanılmış, kendisinden sonra gelen isim düşmüş ve isme gelen ek sıfat fiile eklenmiştir.

Bu bölümde aslında isme gelmesi gereken ekin, isim düştüğü için doğrudan sıfat fiilli unsur üzerine gelmiş olması görülmektedir.

A.1. “-gan,-gen Eki ile”

En sık kullanılan, en işlek ek olarak görülen bu ek bu bölümde de aynı sıklıkta kullanılmış olarak görülmekte. Bu bölümde ekin eklendiği kelimenin doğrudan etkilediği bir isim yoktur. İsmi etkileyen kullanılmış, ancak etkilenen isim kullanılmamış, düşmüştür. İsmi gelmesi gereken ek sıfat fiilin üzerine gelmiştir.

Nehcü'l-Feradis'te yukarıda anlatılan donmuş yapılar özellikle “-gan, -gen” ekiyle kurulan yapılar sıkça kullanılmıştır.

Çokluk Eki ile

Bu bölümde “-ler, -lar” çokluk eki ile kullanımının sık olduğu görülmektedir.

- _ Ruza **açganlar** cümlesidin bolgaylar 183/17
- _ Ekki çerik anlaşımiş (da qaçmagay-sen) tese, ol bey'et **bergenler** aytur erdiler kim 19/18-19
- _ Medine şehrinde Peygambar 'as'nung cemalinga müştäq **bolganlar** üküş erdi. 18/17-18
- _ ol şehid **bolganlar** birle bolgay erding 229/1
 - 1. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 244, İst. 2000
- _ Medinedin **çıqganlar** anda Peygambar 'as'qa satgaçtılar. 18/8-9
- _ baş tartıp **çıqganlar** bolur. 102/32
- _ Mısırın **kelgenler** aydılar. 94/36
- _ On minger Medinedin **kelgenler** ekki ming Mekkedin **çıqganlar** erdi. 52/21-22
- _ Bu halatnı bu **kelgenler** rahibqa aydılar. 239/29
- _ bu **kelgenler** aydılar kim 239/32-33
- _ handag **qazıganlar** üç ming kişi erdi. 21/31-32
- _ Haq te'ala hazratında temcid **qılğanlar** qopsunlar 223/35-36
- _ könglindin çıkarıp dünyadın i'raz **qılğanlar** bar 274/15-16
- _ **qurtulğanlar** birle, tedi taqı yaranları birle bardılar 138/28-29
- _ Ümid ol turur kim bu kitabnı **oqıganlar** bolgay kim bu kitab sözleri birle 'amel qılğaylar taqı bu kitab anlarqa Haq te'alanıng uştmahtarına yolçı bolgay ol 'amel **qılğanlar** berekatında bolgay kim Haq te'ala bu kitabnı cem' **qılğan** asi ve cafi qulını yarlıqagay. 2/24-25-26-27-28
- _ Ya 'Osman, siz mazlum ölgeysiz; sizni **öltürgenler** zalim bolğaylar tedi. 94/1-2
- _ Bu **öltürgenler** art qapugdın kirmişler, tediler. 96/4-5
- _ Men 'Osmannı **öltürgenler** çıqmışdın song ewinge kirdim. 96/16-17
- _ yol **saqlaganlar** Saranı kördiler 150/20-21
- _ Ya Rebbi,qanı manga **uyganlar** taqı meni dost **tutganlar**? 278/5-6
- _ Haq tvhaddin **keçgenlerni** sewmez.182/6
- _ Mekkedin **kelgenlerni** ağırlang 20/11
- _ anga iman **keltürgenlerni** kemi birle nacat berdi erse 263/16
- _ **külgenlerini** taqı eşiteyin. 78/1
- _ **Qalğanları** müteferriq boldılar. 53/11-12
- _ kerek kim emirü'l-mu'minin 'osmannı **öltürgenlerni** qısaş qılşaq. 102/5-6
- _ Kerek kim munlarga lutf u kerem birle qarşu alsangız tedi taqı Medinede **turğanlarını** Mekkedin **kelgenler** birle qarındaş qıldı. 20/13-14-15
- _ Kim bu **uruşqanlarınng** ogul qızlarınğa 52/7

- _ bu dünyake **uyganlarni** dünyake yetüring 278/7
- _ bu **yegenleri** içinde 270/40
- _ Qurayş qabilasında yangla musulman **bolganlarga** bu ganimatdın üküş mal tawar berdi. 55/28-29
- _ kafirlerke taqı yawuz birle meşgul **bolganlarga** 100/10-11
- _ ol hecci qabul **bolganlarga** bağışladım. 188/14
- _ Mekkedin hicret qılıp **kelgenlerke** muhacir tenür, taqı Medine halqları kim Mekkedin **kelgenlerke** yari berdiler, qarşu aldılar, lutf u kerem qıldılar, anlarga ensari tenür. 20/15-16-17
- _ cümlesini **kelgenlerke** ‘ata qıldı. 137/29
- _ İslam **keltürgenlerke** zahmat ve meşaqat qılmasalar tep 79/33-34
- _ **qalğanlarga** taqı du’a qıldı. 63/6-7
- _ Bu arıq **qazıganlarga** haram ücre berdiler, tep içmez-men, teyür erdi. 206/1-2
- _ biz edgülik **qılğanlarga** edgü ceza berür-biz 148/30
- _ Haqiqatta sabur **qılğanlarga** tamam ceza berilür. 179/36
- _ Altmış rahmatını Ka’beke tavaf **qılğanlarga** ruzi qılır. 189/33
- _ Taqı qırp rahmatını Mescidü’l-haramda namaz **qılğanlarga** ruzi qılır. 189/34
- _ riya birle ta’at **qılğanlarga** ferman kelgey kim: 283/40-41
- _ Taqı yigirmi rahmatını Ka’be cemalinga baqıp **olturğanlarga** ruzi qılmaq, tep aydı. 189/35-36
- _ bu taht üze **olturğanlarga** hava üze qanatlarını kölige qılır erdiler. 144/38-39
- _ hacılar ziyarat qılurlar taqı ol **saqlaganlarga** dünyavi neersedin berürler. 114/10-11
- _ nefsleri **tilegenleringe** ittiba’ qılmasunlar 208/18
- _ İsa peygambar **ayganlardın** heç ziyada qılmadın turur erdi 59/4-5
- _ men ata **azargalardın** bolmasam, tedi erse 148/10
- _ qorqar-men ata ana **azarlatganlardın** bolgay-men 100/2-3
- _ Meşhur **bolganlardın** gıybat kelür. 269/22
- _ men Tangrı te’alaqa ortağ **qatganlardın** ermez-men 240/10-11
- _ ol gıybatdın **qılğan** kişini hoşnud qılsa,velikin uçmahqa **kirgenlerdın** bu gıybatdın tevbe **qılguçı** barçadın song kirgey taqı kim kim gıybat **qılguçı** bolsa taqı tevbe qılmadın öler bolsa, tamugqa **kirgenlerning** avvalı ol bolgay, tep aydı. (1) 268/26-27-28-29
- _ Eger men Hüseyinni şehid **qılğanlardın** bolsa erdim 127/6-7
- _ Ol miras-horalardın taqı ‘ilmi birle ‘amel **qılğanlardın** biri İmam Malik erdi rahmhi. 142/22-23

- _ Cümleke rahmat **qılğarlardıñ** artuq rahmat **qılğan** sen turur-sen. 231/13-14
- _ Tangrıdın yarlıqatı tilegil kim hata **qılğarlardıñ** sen 251/32-33
- _ Amma bu kitabnı **oqıǵarlardıñ** iltimas ol turur kim bu kitbnı cem' **qılğan** asi ve cafi haqqınga nazar ve 'inayat qılsalar 309/19-20

1. Sıralama "kirgenlerdin" kelimesine göre düzenlenmiştir.

- _ Ol kimerseler manga sewügrek turur mal **bergenlerimdin** tedi. 56/19

Olumsuzluk Eki ile

Olumsuzluk eki ile aşıǵıdaki gibi isim olarak kullanımı azımsanamayacak ölçüdedir. Fakat olumlu haldeki kullanımına göre azdır.

- _ zekat **bermegenler** bahillar zümresindin turur. 173/27
- _ kim zekat **bermegenlerke** ulug 'azap ve 'uqubat bolgay 173/25
- _ bu zekat **bermegenlerning** alnınga 173/7-8
- _ heç **bilmegenim** qalmadı tese 134/10
- _ Adam oǵlanlarına **bilmegenlerini** bildürdi tedi. 6/10-11
- _ ol 'ilmlerni **bilmegenlerke** öǵretse 142/20
- _ ol 'ilmni **bilmegenlerke** öǵretse 159/17
- _ Men ol hecci maqbul **bolmaganlarga** baǵısladım. 188/9
- _ Qayu mu'min ve muvahhid qırq hadisni benim hadislerimdin **işitmegenlerke** tegürse **bilmegenlerke** öǵretse Haq te'ala ol kimeseni 'alimler zümresinde bitigey taqı qıyamat kün bolsa avs şehidler cümlesinde qopargay taqı qayu kimerse men **aymamış** hadisni benim **aymaganımnı** bilip qast birle benim üze yalğan sözlep peygambar 'as aydı tese tamugdın **olturgu** yerni amada kılsun tep aydı. 2/7-8-9-10-11-12
- _ velikin Abu Yeksümnı çerig birle Haq te'ala helak **qılmaganı** ol ma'ni üçün erdi kim Necaşi melike Abu Yeksumnı habar tegürsün tep. 31/36-37-38
- _ Taqı Tangrı tvz bizlerni yıǵdı **qılmaganımız** işler birle 258/13
- _ sünnetinçe **yörimegen** taqı sahabanıñ siretinçe **yörimegen** bid'at işler birle meşgul **bolganning** yamanlıqını aymaq qıybat ermez 269/17-18

Şahıs Ekleri ile

Şahıs ekleri ile isim olarak kullanımı oldukça fazladır.

(1. tekil şahıs ekiyle)

- _ **alganımdın** ziyad neerseler berseler 282/4-5
- _ **Bergenimke** nişe şükür qılmaz-sen? tedi. 41/8-9
- _ Bar Hudaya, **bilgenim** yazuqlardın taqı sening hazratingdın yatlıqatu tileyür-men, **bilmegenim** yazuqlardın taqı sening hazratingdın yarlıqatu tileyür-men 260/37-38-39
- _ taqı **eşitgenim** ‘ilmni unutmagayın. 184/3-4
- _ Andın song heç **eşitgenimni** unutmadım. 184/9
- _ Uş **kelgenim** emdi turur tedi erse 73/15
- _ bu **keltürgenim** miqdarınça qoydum tedi. 69/33
- _ Qaçan kim benim **qadgurganımnı** kördi erse 109/26-27
- _ Bir cema’atnı favt **qılğanım** üçün 167/22-23
- _ munda benim ta’at **qılğanımnı** bilse erdiler 281/29-30
- _ taqı qullarım arasındaqı qısmat **qılğanınga** razi bolmaz,tep aydı 288/18-19
- _ velikin **qorganım** taqı **qadgurganımnı** ol turur 281/3-4
- _ Kim ol **sewüngenimni** heç sisat qılu bilmez-men. 188/3
- _ heç ol **sewüngenimge** nehayat yoq erdi. 188/16-17
- _ benim **tanganımnı** kişike aymasangız 134/33
- _ uşbu dünya **tegenim** bu turur 272/12
- _ **yırganımdın** yığılmadın erse 194/36-37
- _ Qaçan kim benim **yıglaganımnı** kördi erse 282/18

(2. tekil şahıs ekiyle)

- _ Bu yigitlerning oq **atğanınga** nazara qılır 300/39
- _ Bu **ayğanıng** meger ol bolgay 17/19
- _ ol **ayğanıng** neerse ademini esritür mü? 252/9-10
- _ bu heç **qıldurganıng** ol bir tolgag zahmatınga ceza ermes 198/27-28
- _ seni bu ta’at **qılğanıng** üçün öger bolsalar 281/15
- _ Riya **qılğanıng** ‘alamatı üç turur 282/31-32
- _ ol sökel **tegenıng** neteg kişi erdi? 231/38

_ ol sökel **tegening** men turur-men tedi 231/39-40

(3. tekil şahıs ekiyle)

_ aning **ayganını** aymadılar. 84/17

_ **ayganını** Süleyman peygambar 'as'qa beyan qıldı. 273/5-6

_ ol dervişning mundag **ayganını** neteg bilgey-miz? 292/39

_ ol sözni **ayganınga** tevbe qıldı. 33/31

_ Şaqiq andag **ayganınga** nadamat yedi. 302/27

_ munça terbiyet qılıp iman keltürmedin ahiratqa **barganınga** üküş qadgurdı.4/15-16

_ men Haq tvt **bergeninge** qana'at qıldım. 208/8

_ Umayya 'bnü Halaf 'al Bilalning musulman **bolganını** bildi. 70/17-18

_ Ey Za'ifa, ne bilding oglung uçtmahlıg **bolganını** 266/6

_ munça mal tawar helak **bolganınga** heç qadgurmadı ceza' taqı feza' qılmadı. 229/4-5

_ Haq te'aladın qorqsa taqı **buyurganını** qılsa taqı **yırganıdın** yığılsa, va-sattaqa bil-husna taqı Haq te'ala va'de **qılğan** sevabqa taqı uçtmahqa kirtünse 70/9-10-11

_ 'Arab 'adadı ol erdi, qaçan kimerse çerig nagah **kelgenini** körse, mundag çağırur erdiler. 12/29-30

_ Peygambar 'as Medineke **kelgeninge** biri biringe habar bedriler. 18/5-6

_ Avvalını Hıra tagıdın qılsang,**qalğanını** Tur-i Sina tagıdın,taqı Lubnan tagıdın taqı Cudi tagıdın qılsang. 28/27-28

_ taqı **qalğanını** esir qıldılar. 82/12

_ ol kimerse su'al **qılğanınga** pişiman boldı. 117/27

_ Ey cariya, aning **qılğanını** kim qılu bilgey? 131/20

_ neçe rek'at **qılğanını** bilmedi erse 169/32

_ şeyh yaman iş **qılğanını** kördi erse 216/16-17

_ zarılıg **qılğanını** aydı erse 192/8-9

_ hadimları töşek **salğanını** körmedim. 131/13

_ Aning **sökkenini** Peygambar 'as eşitti erse 243/7-8

_ ol **suvatganıngını** ketergil 154/25

_ Qaçan kim Peygambar 'as kafırlar ebter **tegenini** eşitti erse 46/22

_ qara qarıncañing **teprengenini** körer hem taqı bilür 158/21-22

_ Haq te'ala fermanı birle **ündegeninge** icabat qılmaq turur tep cevab aymışlar. 29/6-7

- _ Anı keçe **yatganını** körmedim 131/12
- _ ol nutfadın **yaratılğanını** unutgay taqı ahir gurda **çürigenini** hem unutgay 261/39-40
- _ Ta'am **yegenini** men taqı körmedim 131/16
- _ Qaçan kim Peygambar 'as munlar **yıqılğanını** kördi erse 118/23-24
- _ Hutba oqıyur erke mullarınğ **yıqılğanını** kördüm erse 118/27-28
- _ Peygambar 'as taqı munlar **yıqlaganını** körüp yıqlayı başladı erse 119/24

(1. çokluk şahıs ekiyle)

- _ bu yerke **kelgenimiz** qana'at qılmaqğa nefsumüz razi bolsun. 209/2-3
- _ Qayı yerde namaz **qılğanımızni** körseler, ururlar, sökerler 8/24-25
- _ taqı bizim **ölgenimizni** tileyürler. 202/1

(2. çokluk şahıs ekiyle)

- _ Peygambar 'as'nı sora **kelgeningiz** için 64/25-26
- _ Haq tvz sizke bu musibatqa sabur **qılğaningiz** için üküş savablar bergey 167/18-19
- _ munlarga terbiyet **qılğaningiz** için taqı munlarnıñ belasinga sabur **qılğaningiz** için. 201/20-21
- _ emr-i ma'ruf **qılğaningizni** taqı nehy-i münker **qılğaningizni** 213/40
- _ ol Zabda **tegeningiz** sahra yer turur. 92/10-11

(3. çokluk şahıs ekiyle)

- _ bu yigitlerning oq **atganlarına** teferrüz qılayın 301/1
- _ bu **ayganlarıngdın** ziyada qılayın 106/9

Hal Ekleri ile

Bu bölümde isim görevinde hal ekleriyle kullanım sahası oldukça fazladır.

Genitif (ilgi) eki ile

- _ Peygambar ‘as öz elgi birle ol bey’et **bergenning** elgeni tutar taqı aytur erdi: 19/14-15
- _ Qaçan kim ‘ilmni taqı ‘alimlarını **sevgenning** derecesi mundag bolsa 151/7-8
- _ ol üç **tegürgenning** hasanatıdın algaylar 271/16-17

Akuzatif (belirtme) eki ile

- _ ol köngli **arzulaganı** rast arzular ermiş ve eger fercidin zina mevcut bolmasa, ol köngli **arzulaganı** yalغان ermiş, tep aydı. 244/15-16
- _ savabı artuk **bolganı** ol yöndin turur. 179/38-39
- _ ol hamr **içgenni** ağırlaganı üçün 252/5
- _ hamr **içgenni** yüzi yüze süreyü tamugqa bıraqqaylar. 252/33-34
- _ Bu **olturgan** sahaba ol **kelgenni** ögdiler erse, Peygambar ‘as ol **kelgenge** nazar qıldı. (1) 260/27-28
- _ Munça halayıq İslamqa **kirgenni** körsün taqı önginlerke ragbat qıldursun. 36/20-21
- _ ‘aciz körüp önginlerni özidin artuq **körgeni** üçün, tep aydı. 259/12
- _ Peygambar ‘as’nung song hec **qılğanı** bu erdi. 61/17-18
- _ Peygambar ‘as’qa suhbat **qılğanı** üçün tedi erse 91/41
- _ men ol ‘amal **qılğanı** ortağı birle terk qılır-men 279/10-11
- _ Menim sünnetimni terk **qılğanı** üçün 182/2
- _ Ka’beke qasd **qılğanı** Haq tvt neteg helak qıldı. 189/13-14
- _ Sizke Tangrı te’ala men’ **qılğanı** menggü bolgay-siz tep men’ qıldı. 194/24
- _ ol ‘azizni emr-i ma’ruf **qılğanı** üçün şehid qılssa 212/23
- _ bo **ölgenni** kim 236/39
- _ bu **ölgenni** kim öltürdi 237/2-3
- _ bu **ölgenni** ursunlar 237/5
- _ bu **ölgenni** urdılar erdi. 238/22
- _ Bu hamr içip **ölgenni** ol tag üzesinde qoygaylar 253/3
- _ ol **öltürgenni** taqı öltürdiler. 238/22
- _ ol **öltürgenni** taqı öltürdiler. 238/24
- _ Emdi ol könglek **tegeni** hilafat könglegi turur 93/40
- _ Yusuf peygambarnıng qul men **tegeni** rast erdi 248/28
- _ şeyh **tilegeni** altunlarını berdi 174/6-7

- _ bir qata arpa etmekidin **toyganı** üçün 185/5
- _ özini saqlap **yörigeni** üçün 164/6

1. Sıralama “kelgenni” kelimesine göre düzenlenmiştir.

Datif (yönelme) eki ile

- _ ‘Arab tilinçe hammalatu’l-hatab otun ya tiken **keltürgenke** ayturlar. 13/16-17
- _ hata birle iş **qılğanga** ‘uqubat bolmas. 83/30
- _ hata birle iş **qılğanga** ‘uqubat yoq. 83/32-33
- _ Ol edgü iş **qılğanga** ne savab bolsa 129/16
- _ şeyh ol gıybat **qılğanga** bir tabaq hurma ıda berdi. 271/22-23
- _ O **sözlegenge** ne ‘azab ve ‘uqubat erse, **eşitgenge** taqı andag yalğan aydı, tedi. 137/21
- _ hamr üçün tal **tikkenge** taqı hamr **satganga** taqı hamr **alganga** taqı hamr **içgenler** qatında oturup **baqqanga** ,hamr üçün üzüm **kesgenge** taqı hamr üzümünü **saqlaganga** taqı hem **sıqturganga** hem hamrning saqısına taqı hamrını içmek üçün kötrip **eletgenge** taqı **içgenge**. 252/26-27-28-29-30
- _ bu şübhedin yıqlıp aç **yatganga** ol savab bergey. 208/1-2

Ablatif (ayrılma) eki ile

- _ men ol ‘amal **qılğandın** bezar bolur-men 279/11-12
- _ ‘Adam peygambarnı **yıggandın** yığılmadı 195/21-22

Karşılaştırma eki ile

Sıfat fiilli unsurun karşılaştırma eki ile birlikte kullanımları Nehcü’l-Feradis’te yalnız iki cümlede görülmektedir.

- _ Qamugdın rahmat **qılğanraq** turur-sen. 126/5
- _ Haqiqatda sizlerde hürmetligleringiz Tangrı qatında Tangrıdın **qorqanraqingiz** turur. 37/36-37

A.2. “-muş,-miş” Eki ile”

Bu bölümde fiile eklenip onu sıfat yapan böylelikle sıfat fiil eki olan ancak aslında geçmiş zaman eki olan “-mış, -miş” ekinin gelmiş olduğu kelime adlaşmış sıfat fiildir. Sıfat fiilin nitelediği isim düşmüş, sıfat fiil burada isim görevinde kullanılmış, isme gelmesi gereken ekler isim düştüğü için sıfat fiile gelmiştir. Bu ek “-gan, -gen” ekinden sonra Nehcü'l-Feradis'te en çok kullanılan ek durumundadır.

Çokluk Eki ile

Çokluk ekiyle “-mış, -miş” sıfat fiilinin birlikte kullanımı fazla değildir, bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

_ ol kimerse **qurtulmuşlardın** turur. 122/10-11

Şahıs Ekleri ile

“-mış,-miş” sıfat fiili isim görevindeyken, yukarıda görüldüğü gibi bir cümlede çokluk eki ile kullanımı haricinde diğer tüm cümlelerde şahıs ekleriyle birlikte kullanılmıştır.

(1. tekil şahıs ekiyle)

_ Andag hacalat müstevli boldı üzemke kim ‘ömrüm içinde andag hacalat **bolmuşım** yoq erdi. 21/33-34

_ Heç erenlerde anlar teg kişiler **körmüşim** yoq erdi. 74/14-15

_ Heç men mundag kişiler **körmüşim** yoq tedim erse 74/36-37

_ nurani meveler heç **körmüşim** yoq. 221/37

_ ‘Ayışedin yaman iş **körmüşim** yoq 289/32-33

_ men anıng ewinde ta’am tenavul **qılmışım** yoq,tedi. 151/31

_ Neçe kün boldı kim ta’am tenavul **qılmışım** yoq 208/37-38

_ nazar **qılmışım** yoq, ol ağırlıqning sınıqını taqı **körmüşim** yoq. 301/14-15

_ heç merkebe **minmişim** yoq 144/3

_ Men Muhammedke **sormuşım** yoq. 10/34

(2. tekil şahıs ekiyle)

_ Ya Aba Leheb, sen munça yıl boldı heç Muhammeddin yalğan söz **eşitmişing** bar-mu? tep 12/4-5

_ Munça yıldın berü heç Muhammeddin hıyanat, yaman fi'l,**kerekmez** (1) iş **körmişing** bar mu? 12/6-7

1. Olumsuzluk anlamı veren “-mez” ekiyle kullanılmıştır.

_ ‘Ayışedin yaman iş **körmişing** bar mu? 289/3

_ ol ma’siyatdın rucu’ **qılmışing** bar mu? 140/41

_ Velikin sen ‘ömrüng içinde yazuq **qılmışing** yoq 256/36

(3. tekil şahıs ekiyle)

_ heç mundag husumat birle qaziqa **barmışı** yoq erdi. 140/7

_ Haq te’ala anı yaratmışdın berü ol yer yüzinge nazil **bolmuşı** yoq erdi. 117/41

_ Peygambar ‘as bizke heç **buyurmuşı** yoq kim falan ta’am bışurung tep taqı ileginge qayu ta’am kelse, heç ‘**eyblemişı** yoq. 19/1-2-3

_ Körer Haq te’ala qullarına tena’um qılmış kim heç köz **körmişı** yoq,taqı heç qulaq **eşitmişı** yoq taqı heç köngülke **tüşmişı** yoq. 45/14-15-17

_ Heç adamining közi **körmişı** yoq, taqı qulaqı **eşitmişı** yoq, taqı adamining hem könglinge **tüşmişı** yoq. 47/18-19

_ Eger tüş **körmişı** bolsa 147/20

_ Heç adamining közi **körmişı** yoq taqı qulaq **eşitmişı** yoq taqı adamining könglinge hem **tüşmişı** yoq. 171/20-21

_ heç köz **körmişı** yoq,heç qulaq **eşitmişı** yoq,ademining könglinge taqı **tüşmişı** yoq. 280/24-25

_ heybetlig surat **körmişı** yoq erdi. 305/36

_ Munung teg iş heç kişi **qılmışı** yok kim sen qılding 52/3

_ Tangrıya secde **qılmışı** yoq 84/39

_ Turgıl taqı va’de **qılmışınqa** vefa qılğıl 106/39-40

_ bu halifaga emr-i ma’ruf **qılmışı** yoq 213/9

_ ta’am tenavul **qılmışı** yoq 230/23

_ bu iş sanga fariza **qılmışı** yoq. 285/31

_ Heç ol ‘ömri içinde yalğan **sözlemişı** yoq. 72/13-14

_ Haq te’ala **yigrenmişini** biz sewdük 275/3

(1. çokluk şahıs ekiyle)

- _ Ya Muhammed, neteg inanmagalıng sanga kim sendin heç yalğan söz **eşitmişimiz** yoq. 12/35-36
- _ Mundag hadis **eşitmişimiz** yoq 163/13
- _ qul **körmişimiz** yoq 249/20-21
- _ Heç anıng teg sahib-cemal qul **körmişimiz** yoq,tediler erse 249/23-24
- _ tenavul **qılmışımız** yoq. 231/4
- _ Biz cümle üç kün boldı kim dünya ta'amıdın **tatmışımız** yoq 78/15

(3. çokluk şahıs ekiyle)

- _ Cema'at quşlar havada uça başladılar kim heç munung teg quşlar **körmişleri** yoq erdi. 31/22-23
- _ Haq tvf fariza **qılmışlarını** eda qılmaq içinde 225/21
- _ Men atam birle ewnüng **yıqılmışlarını** islah qılır erdük. 303/39-40

A.3.“-guçı,-güçi” Eki ile

Kullanım sahası geniş olmayan bir ek olarak görülmektedir.Bu bölümde söz konusu ek adlaşmış sıfat fiil olarak karşımıza çıkmakta ve birkaç örnekte kullanılmaktadır.

Çokluk Eki ile

Ekin buradaki kullanımına göre çokluk ekiyle kullanımı fazladır.

- _ ol sa'atnı **istegüçiler** 217/4
- _ Emr-i ma'ruf taqi nehy-i münker **qılguçılar** asal qılıp fasiqlar birle 210/9-10
- _ Namaz **qılguçılar** savabdın mahrum bolmasunlar 223/38
- _ İman ni'metinge şükür **qılguçularqa** 68/23
- _ Sabur **qılguçularqa** savablar hisabsız tamam berilgey. 224/34-35

Hal Ekleri ile

Buradaki kullanıma göre çokluk eki ile kullanımı gibi hal ekiyle kullanımı da fazladır.

Datif (yönelme) Eki ile

Hal ekleri ile yalnız yönelme durumunda kullanılmıştır.

- _ Peygambar ‘as **bitigüçike** buyurdu kim 58/12
- _ ol zindan **saqlağuçıqa** aydı kim 205/28-29
- _ ol ‘alif **satğuçıqa** bir yaman yarmağ berding. 207/27
- _ tonumnı **yuguçıqa** berip turur-men 153/7

A.4. “-gu,-gü” Eki ile

Nitelediği isim düşerek düşen ismin ekini alıp ad olarak kullanılan bu sıfat fiile bu şekliyle ancak bir yerde rastlanılıyor. Bu durumda bahsi geçen ekin Nehcü’l-Feradis’te sık kullanılmadığını ve pek işlek bir ek olmadığı söylenebilir.

ne **qılğusını** bilmes boldı erse 194/32

B. EDATLARLA KULLANIMI

İsimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere takı (edat-postposition) adını veriyoruz. Bunlar başlıbaşına bir kavram sahibi olmayıp iki kavram arasındaki ilişkiyi belli etmeye yararlar. (1)

Arapça bir kelime olan edat “alet” ve “vasıta” demektir. Onun gramerdeki mana ve yerini tesbit ederken de bu asli manasını göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim, bir gramer unsuru olarak da “edatlar tek başlarına manaları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmağa yarayan” “alet sözler” dir, “vasıtalar” dır. Daha müşahhas bir ifade ile anlatmak gerekirse, denilebilir ki edatlar dilin

mantiki kuruluşunu teşkil eden cümle yapısının harcıdır. Bu bakımdan vazife itibariyle isim çekim eklerine benzerler. (2)

1. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK, Ank. 2000, s.385
2. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, İst. 1992, s.V

B.1 “teg” Edatı ile

Türkçe'nin her sahasında az çok farklı şekillerde inkişaf etmek suretiyle, kullanılan bir edattır. Yapı bakımından te- fiilinden türemiş bir ismi düşündürmektedir. (1)

“-miş,-miş” Eki ile

Sıfat fiillerin edatlarla kullanımı içinde en sık karşılaşılan ek olması bakımından önemlidir.

- _ Ya Muhammed, men **yunmışım teg** yungıl taqı men namaz **qılmışım teg** namaz qılğıl tedi. 8/3-4
- _ Peygamber ‘âs taqı Cebre’il **yunmışı teg** yundı taqı Cebre’il ‘as namaz **qılmışı teg** namaz qıldı. 8/4-5
- _ Haq te’ala sizlerke taqı rahmat qılsun! **temiş teg** men taqı 38/16
- _ Mu’minler **tagılmış teg** kafırlar müteferriq boldılar. 54/36-37
- _ Ya ‘Abbas, **aytmışing teg** turur. 62/12-13
- _ ol **aymışı teg** edgü peygamber boldı. 82/4-5
- _ Taqı Peygamber ‘as **aymışı teg** qıldı erse 98/7-8
- _ ol vasiyyat **qılmışı teg** qıldılar 108/1
- _ ol taqı Hasan **yunmışı teg** dürüst adabı da’vatı birle yundı erse 118/36-37
- _ Abu Hanife **aymış teg** su’al qıldı erse 133/36-37
- _ Peygamber ‘as’ını ta’zim **qılmış teg** bolgay 142/30
- _ Haq te’alanı ta’zim **qılmış teg** bolgay 142/32-33
- _ anadın **tugmış teg** yazuqsuz bolur 168/33
- _ Haq te’ala **buyurmışı teg** tirilse 182/12
- _ bu mu’amile qılding velilerning birle mu’amile **qılmış teg**, tep sewüdi. 186/16-17

- _ Oğlanları taqı ataları **qılmış teg** zarılıq qılsalar taqı qılmış yazuqlarında 191/24
- _ Atalarının tevbesini qabul **qılmış teg** oğlanlarının taqı tevbesini qabul qılğay. 191/26
- _ neteg kim ogul qız tiriglikinge ata ana sebeb **bolmış teg**,ata ana tiriglikinge taqı ogul qız sebeb boldı erse 196/41-42
- _ kafir birle gazat **qılmış teg** bolğay 203/25
- _ benim qatımda **tirilmiş teg** tirilür bolsalar 225/1
- 1. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, İst. 1992, s.90
- _ anadın **togmış teg** yazugsız boldı 233/30
- _ Men munlar arasında erdim, velikin munlar **sewmiş teg** dünyanı sewmez erdim. 275/12-13
- _ manga **tegmış teg** qadgurur-men 288/9-10
- _ bu tabib **aymış teg** beyan qıldılar. 294/39
- _ Eger siz **aymış teg** bolsa 299/38
- _ bir yıgaç yerindin qongurulup **tüşmiş teg**. 307/7

“-gan,-gen” Eki ile

Bu başlık altında “-gan, -gen” ekinin “teg” edatıyla iki yerde kullanıldığı görülmekte.

- _ İbrahim peygambar ‘as taqı Cebre’ il **aygamı teg** sengirde qoydı. 28/32-33
- _ Peygamber ‘as **aygamı teg** qıldım. 184/7

“-gu,-gü” Eki ile

“-gu,-gü” ekinin “teg” edatıyla sadece bir yerde kullanılması örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

- _ ‘aqlı za’ il **bolgu teg** boldı erse 154/36

B.2. “mengizlig” Edatı ile

“ mengiz + lig “ (gibi, görünüşlü). Harezmi sahasında çok kullanılmıştır. (1) Nehcü’l-Feradis’te sıfat fiillerdeki kullanımı içinde ise sadece geçmiş zaman sıfat fiil (-mış, -miş) eki ile kullanımı görülmektedir.

- _ Umm-i Seleme Peygamber için **bezenmiş mengizlig** 213/28-29
- _ kim sürme yıgaçı sürmelik işinge **soqulmuş mengizlig** körseler 241/39-40
- _ neteg kim hatunlarga arzusu **bolmuş mengizlig**,tedi. 244/25-26
- _ İbrahim peygambarnı Nemrud belasındın **qutgarmış mengizlig** 247/36-37
- _ cuzam ‘illetidin **qaçmış mengizlig** 272/3
- 1. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, İstanbul 1992, s.62
- _ sizler harişlıq **qılmışingız mengizlig** 272/14
- _ İleylerinde cinaza **qoyulmuş mengizlig** 304/30
- _ tamarlarını üzüp içlerini buzup **çıqarmış mengizlig** turur. 305/21

B.3. “üçün” Edatı ile

“Uçun/üçün/içün/için” uç+u-n “hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle, yüzünden, maksadıyla” manalarını ifade ile sebep ve gaye bildiren çekim edatıdır. (1)

- _ andın song yemek reva bolgay necis şurba **teggen üçün**. 133/15-16
- _ Bu üç künnüng keçeleri yaruq **bolgan üçün** bu künlerke eyyamu’l-biyz tep aydılar. 195/17-18
- _ ol emr-i ma’ruf **qılgannı üçün** ademining yazuqlarını **bitigen** (2) ferişteke Haq te’ala aygay kim 212/27-28
- _ münacat lezzetidin mahrum **bolganım üçün**, tep aydı: 218/26-27
- _ Peygambarka Mekkedin Medineke **kelgenim üçün**, tep aydı erse 226/33-34
- _ hor köz birle **baqqanı üçün** 259/10-11

C. YARDIMCI FİİLLERLE KULLANIMI

Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur.İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir. (3) Bu bölümde adlaşmış yani etkilediği isim düşmüş sıfat fiilin “tur-, bol-, er-” yardımcı fiilleriyle kullanımları gösterilmektedir.

er-, bol- ve yer yer tur- (daha bu zamandan) yardımcı fiil olarak iş görürler.Tabiatları gereği, hiçbir zaman zarf fiillerle değil, çekimli fiillerle, yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da diğer bütün isim çeşitlerine bağlanırlar. (4)

1. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, İstanbul 1992, s. 98
2. “-gen” eki ile kullanılmıştır.
3. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 2000, s. 386
4. A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, (çev. Mehmet Akalın), TDK, Ank. 2000, s. 87-88

C.1. “tur-“ Yardımcı Fiiliyle Kullanımı

Günümüz Türkiye Türkçesi’nde “-dır, -dir, -dur, -dür” bildirme ekinin eski şeklidir. “tur-” yardımcı fiili, adlaşarak isim görevini üstlenen sıfat fiilin üzerine gelmiştir.

“-gan” Eki ile

Geniş zaman sıfat fiil ekiyle “tur-” yardımcı fiilinin kullanımı azımsanamayacak ölçüdedir ve bunun Nehcü’l-Feradis’teki yansımaları aşağıda gösterilmektedir.

- _ tegme bir iş karar **qılğan turur**, ya’ni haq işing taqı ‘aqıbatı zahir **bolğan turur**, batil işing taqı ‘aqıbatı zahir **bolğan turur** tedi. 26/9-10-11
- _ haqqatda batil helak **bolğan turur**. 37/20
- _ Haqiqatda Tangrı te’ala **bilgen turur** sizing ahvalingızni taqı hem **bilgen turur** sizing sırlaringızni. 37/37-38-39
- _ taqı eşitgen turur. 44/35
- _ Haq te’ala qullarning yazuqlarını **örtgen turur** taqı rahmat **qılğan turur**. 55/15-16
- _ Tangrı te’ala tevbeni qabul **qılğan turur**. 61/31-32
- _ Haq rizası için ‘amel **qılğan turur**,taqı hemişe rast **sözlegen turur**. 74/25-26
- _ taqı Tangrı te’aladın **qorqan turur**. 74/28
- _ Sen hemişe yazuqlarını **örtgen turur** sen taqı yamanlıklarını **yarlıqagan turur-sen**. 83/2-3
- _ Haqiqatta Haq te’ala bu yazugungızni **örtgen turur**. 83/36
- _ Taqı **yarlıqagan turur** 84/1
- _ Ya ‘Ayışe,’Osman ingen **uftangan turur**. 88/10-11
- _ Ya İbrahim,sen bilmez-mü-sen munlar **sözlemegen turur?** 149/15-16 (1)

- _ Haq te'ala **bilgen turur, körgen turur** 149/35
- _ kiçig yazuqlarını **örtgen turur**,taqı **ketergen turur** 166/5
- _ onlar qıyamat kün **qurtulganlardın turur** 176/24
- _ hikmet birle **qılğan turur** 211/35
- _ yazuqlarını **örtgen turur** taqı mu'minni yazuqđın **yıgğan turur** taqı tendin 'illetni **ketergen turur.** 217/9-10
- _ Hemişe Rebbinge **qayıtğan turur.** 231/18-19
- _ Haq te'ala gazabına seza bolup 'uqubatinga şayiste **bolğan turur** 234/23-24
- _ Haq te'ala tevbeni qabul **qılğan turur.** 267/26
- _ Uşbu 'illet mu'min dinini **yülügen turur** 287/1-2

“-guçı,-güçı” Eki ile

Eklendiğı fiilden meslek bildiren isim yapan bu adlaşmış sıfat fiilin Nehcül-Feradis'teki kullanımı fazla değıldir ve aşığıda gösterilmiştir.

- _ Mashara **qılguçılar tururlar**, taqı artlarında gaybat **qılguçılar tururlar.** 49/36-37
- _ bu riba **yegüçiler tururlar** tedi. 49/40
- _ Bu riya birle ta'at **qılguçılar turur.** 50/7-8
- _ Tangrı üçün **sewgüçiler tururlar** 213/31
- _ emr-i ma'ruf **qılguçılar tururlar** 213/30
- _ Tangrı üçün **yigrengüçiler tururlar** 213/32
- _ Bu ingen **qaçgunçı turur** 248/34
- _ Ya Muhammed,bu gıybat **qılguçılar tururlar** 268/34-35
- _ Ey ferışteler,sizler bu qulumnung 'amalını **saqlaguçılar turur-siz.** 280/18-19
- _ ol zina **qılguçı turur** 285/14

“-gu,-gü” Eki ile

“-gu, -gü” ekinin “tur-” yardımcı fiiliyle kullanımı Nehcü'l-Feradis'te bir örnekle karşıımıza çıkmaktadır.

- _ Törtünçisi adem oğlu erte ne **qılğusı turur** taqı ne **qazgangusı turur** 162/1-2

C.2. “bol-“ Yardımcı Fiiliyle Kullanımı

Günümüz Türkiye Türkçesi’nde “ol-” biçiminde kullanılan “bol-” yardımcı fiili geçişsiz birleşik fiil yapar.Asıl ve çok kullanılan yardımcı fiillerdendir.

“-gan,-gen” Eki ile

Geniş zaman sıfat fiiliyle “bol-” yardımcı fiilinin Nehcü’l-Feradis’te birlikte çok sık kullanılmadığı görülmektedir.

- _ taqı Tangrıdın **qorqan bolsa** 160/38
- _ Heç aymadı kim üküş ‘ilm hasil **qılğan bolsa** 160/39-40
- _ ya taqı munazira taqı cedel **qılğan bolsa**,temedi 160/40
- _ **örtgen bolur** 166/9
- _ **örtgen bolur,ketergen bolur** 166/12-13
- _ Neerse kim **esrütgen bolsa** 252/12
- _ hemişe nefsi öz havasınga **uygan bolur** 294/25-26

“-mış,-miş” Eki ile

“bol-” yardımcı fiilinin geçmiş zaman sıfat fiili ile Nehcü’l-Feradis adlı eserde kullanımı çok olmamakla birlikte aşağıda bu ikisinin bir arada kullanıldığı bölümler gösterilmiştir.

- _ ol ‘ömri içinde beglik **qılmamış bolsun**, elçilik **qılmamış bolsun** hem taqı bir mahallada ulugluq **qılmamış bolsun** 93/2-3 (1)
- _ Bolgay kim ol **gargamış bolgay**, tedi erse 150/31
- _ anıng maqsudı dünya **bolmış bolur** 159/27
- _ meger ol kimerseke Haq te’ala **bildürmiş bolsa** 161/38-39
- _ tewelerindin zekatını **bermemiş bolgay** 173/15 (2)
- _ Ey olgum, ol buzagu emdi ulug inek **bolmış bolgay**. 238/5-6

_ taqı kim kim hamr içmedin **içgen** (3) meclisinde **olturur bolsa** (4), musulmanlıqning tavqını boynındın **çıqarmış bolur**. 252/22-23-24

1. Olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılmıştır.
2. Olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılmıştır.
3. “-gen” ekiyle kullanılmıştır.
4. “-ur” ekiyle kullanılmıştır.

“-ur,-ür” Eki ile

Geniş zaman sıfat fiilinin “bol-” yardımcı fiiliyle Nehcü’l-Feradis’teki kullanımı, geçmiş ve geniş zaman ekleriyle aşağı yukarı aynı ölçüdedir.

- _ körlüg hatunni **eşitür bolsa** 150/19
_ Biz dünyada mu’azzin avazını **eşitür bolsa** erdük 166/34-35
_ Kim mu’azzin ezanını **eşitür bolsa** erdi 167/40-41
_ benim sünetimdin yüz **ewürür bolsa** 181/41
_ qulaqı **eşitür boldı** 192/27
_ Eger bu abuşqa sözini taşlar taqı kesekler **eşitür bolsa** 198/10-11
_ kim kim habar **eşitür bolsa** 256/10
_ ol **eşitür bolsa** 268/38-39
_ ol ma’siyatını bu zahidler **eşitür bolsalar** 269/38
_ bu sözlerini **eşitür bolsa** erdiler 308/21

“-mez” (olumsuzluk) Eki ile

Geniş zamanın olumsuzluk anlamı olan bu adlaşmış sıfat fiil Nehcü’l-Feradis’te “bol-” yardımcı fiiliyle yalnız bir yerde kullanılmıştır.

- _ kim Yusufni taqı qarındaşlarını **körmez boldı** erse 246/28

C.3. “er-“ Yardımcı Fiiliyle Kullanımı

“er-” yardımcı fiili eskiden “cevheri fiil”, “cevher fiili” denilen, günümüzde ise isim fiili veya ana yardımcı fiil diyebileceğimiz “i-” fiilinin Eski Türkçe’deki halidir.

“-gan,-gen” Eki ile

“er-” yardımcı fiili Nehcü’l-Feradis’te yalnız “-gan,-gen” geniş zaman eki ile kullanılmış bu kullanım aşağıda gösterilmiştir.

- _ Men **oqıgan ermes-men** tedim erse,meni tuttı qatıg qıstı, andag kim taqatım qalmanı. 5/31-32
- _ **Oqıgan ermes-men** tedim erse, ekinç qata meni tuttı taqı andag qıstı kim heç yaragım qalmanı. 5/33-34-35
- _ Vallahi, men **oqıgan ermes-men** tedim erse, manga aydı: 5/34-35
- _ Abu Hanife rahmhi üküş ‘ibadat **qılğan erdi** taqı dünyadın i’raz **qılğan erdi**. 128/4-5
- _ ‘arif billah erdi taqı Haq te’aladın qatıg **qorqqan erdi** taqı Haq te’alanıng rızasın **istegen erdi** taqı ahkam-i şeri’atnı yetiz **bilgen erdi**. 128/5-6
- _ nefsinge qahr **qılğan erdi** taqı Haq te’alanıng rızasını talab **qılğan erdi**. 143/3-4
- _ Qayu biringiz dünyada üküş **toıganraq erse** 184/12

D. İSİM ÇEKİM EKİ ALMADAN KULLANIMI

Sıfatın nitelediği isim bazı kullanımlarda düşerek sıfat ismin görevini yüklenir, şayet düşen isme gelen bir ek varsa bu ek sıfatın üzerine gelir, buna adlaşmış sıfat ya da donmuş yapı denilir.

“Koşan adam parasını düşürdü.” cümlesinde sıfat fiil (koşan) bir ismi (adam) nitelemektedir. “Koşan, parasını düşürdü.” cümlesinde ise sıfat fiilin doğrudan nitelediği bir isim kullanılmamıştır. “koşan” sözcüğü adlaşmış sıfat fiil görevindedir. Buna benzer örneklere Nehcü’l Feradis’te sıkça rastlanır.

D.1. “-gan,-gen” Eki ile

Bu bölümde “-gan, -gen” geniş zaman sıfat fiilinin doğrudan etkilediği bir isim yoktur. Söz konusu ekin geldiği kelime adlaşmış sıfat fiil durumundadır.Nehcü'l-Feradis'te “-gan, -gen” ekinin başka ek almadan adlaşarak kullanım sahası oldukça geniştir.

_ Avval hatunlardın musulman **bolgan** Hadica erdi razha taqı oğlanlardın avval musulman **bolgan** ‘Ali erdi razhu;taqı erenlerdin avval musulman **bolgan** Abu Bekr erdi razhu, qullardın avval musulman **bolgan** Zeyd erdi razhu. 4/8-9-10-11

_ Ya Muhammed, beşarat bolsun sanga kim ol **körünge** Cebre’il turur Musa peygambarqa, taqı ‘İsa peygambarqa taqı öngin peygambarlarqa **kelgen turur**. (1) 6/25-26-27-28

_ Ya Umm-i Mu’id, bu hayma yanında **yatgan** ne qoy turur? Tedi erse, Umm-i Mu’id aydı: 16/35-36

_ Qatıq **yürüngen** taqı ermez;**yürüyür bolsa** (2) , aqrı yürüyür erken yeter, yoq erse yetmes tedi. 17/31-32

_ Seni **qaytargan** Haq tvt turur taqı handaq qazımaqı **öğretgen** Haq te’ala turur. 24/11-12

_ Anı taqı Haq te’ala bilür,qıvvat **bergen** taqı ol turur, hezimet **qılğan** taqı ol turur. 24/13-14

_ cümle halayıqdın burun avval güür yarılıp güürdın baş **qaldurgan** men bolgay-men. 27/17-18

_ Bir tavaf **qılğan** ekinç tavaf qılmaz. 28/20

_ Hudeybiyyede benim tewemni **çökürge,tingdürge** ol Tangrı turur kim filni tingdürdi, çögürdi tep habar berdi. 32/7-8-9

_ Bar halayıq bilsünler kim ‘izzet **bergen** taqı Tangrı te’ala turur,emgeq taqı horluq **bergen** Tangrı te’ala turur. 36/24-25-26

_ Bir kün ziyarat **qılğan** ekinç kün qılmas tedi 41/35

_ Ya Muhammed, bu Kevser havzıdın avval **içgen** sening yaranlarındın 46/39

_ Aralarında bir aq qatır **müngen** bar erdi. 53/17-18

_ Cümlemizni **öltürge**, helak **qılğan** anlar erdi. 54/1-2

_ Yazuq **qılğan** men turur-men. 63/33-34

_ Ya Fatıma,qapugdın **çaqırğan** kim turur? 64/33

_ hatunlarını tul **qılğan**,oğlanlarını öksüz **qılğan**, abadanlarını harab **qılğan**, cema’atlarını perişan **qılğan**, mezelerni **yıqğan** melekü’l-mevt turur. 64/36-37-38

- _ Yer yarılıp avval gurdın **çıqgan** sen bolgay-sen 65/18
- _ Avval şefa'at qabul **qılğan** siz bolgay-siz 65/19-20
- _ Sen yazuqlarını **örtgen-sen** taqı yamanlıqlarını **yarlıqagan-sen** 82/35-36
- _ kafirlardın **tezgingen yörigen** qodmagıl. 83/9

1. "tur-" yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmıştır.
 2. "-bol-" yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmıştır.
- _ bazarlarda **yörigen** bolmagay, yamanlıq **qılğanga** (1) yaman ceza bermegey, bil-cud 'afv qılğay taqı ümmeti Haq te'alanı üküş hamd u sena **aygan** bolgaylar. 105/10-11-12-13
 - _ Tangrıdın **qorqgan** bolgay 105/18
 - _ Ey emanat **qoygan** 140/10
 - _ ol **kelgen** aydı kim 153/6
 - _ ol **qılğan** ma'zür bolmaz 154/19
 - _ heç sizke galib **bolgan** yoq turur 158/32
 - _ ol 'aziz rast aydı 'alim **bolgan** dünya mata'larına iltifat qılmaq kerekmez 163/21-22
 - _ Mu'min ve muvahhid **bolgan** namaz qadgusını yemek kerek 166/15-16
 - _ Atamdın miras **qalğan** manga halal turur 170/24
 - _ Haq te'alanıng yarlıqamaqını vacib **qılğan** üç neerse turur. 176/1
 - _ Yana su'al **qılğan** aydı kim 187/23
 - _ Haq rahmatıdın nevmid **bolgan** temek bolur. 193/2-3
 - _ Ata anaqa edgü **qılğan**,anlarını hoşnud **qılğan** neçeme üküş yazuqlar qılsa
 - _ Taqı ata ananı **azarlagan** neçeme üküş ta'at ve 'ibadat qılsa 197/3-4
 - _ manga **keltürgen** zalim erdi 205/38
 - _ ol icazatsız **kirgen** kim turur? tep 209/18-19
 - _ ol **teggen** taqı helak bolur 210/14-15
 - _ şehid **bolgan** savabıdın taqı anlar savabı artuqraq turur. 213/22
 - _ erken ölüg **bolgan** bar mu? 214/2
 - _ Tirig erken ölüg **bolgan** ol kimerse turur 214/3
 - _ Nefsnüing lezzeti birle meşgul **bolgan** taqı bizlerdın yüz **ewürgen**, bu uyqudın oygangıl taqı Haq te'alaqa yangıl. 224/6-7
 - _ **Bergen** taqı ol turur, **alğan** taqı ol turur 239/19
 - _ Biz bu Ayyub peygambarnı sabur **qılğan** bulduq. 231/17
 - _ ol sanga habar **bergen** şeytan erdi. 231/28

- _ andın **bolgan** Qabil erdi 236/7-8
- _ bu **ölgen** taqı qarındaşınıng oglı hem bar erdi taqı öngin yaq yawuqları cümlesi aydılar kim 236/34
- _ Anıng sarıqlıqına **baqqan** ta'accub qılır. 237/20-21
- _ velikin bu inek **işlegen** inek mü turur ya taqı sahrada **otlagan** inek mü turur? 237/22-23
- _ Sahrada **işlegen** inek ermez,velikin sahrada **otlagan** inek turur. 237/24-25
- _ Velikin Tangrı te'alanıng qatıg gazabı zina **qılğan** üze turur. 241/15-16
 1. Datif (yönelme) ekiyle kullanılmıştır.
- _ Qaçan kim hamr **içgen** tevbe qılmadın öler bolsa 252/31-32
- _ velikin gıybat **qılğan** neçeme kim tevbe qılsa 268/21-22
- _ ançaga tegi kim ol gıybat **qılınğan** 'afv qılmagınça 268/23
- _ tegme bir ta'atnı riya ve sem'at için **qılğan** üze,tep aydı 280/32
- _ Ey başını quyu **qatğan** 282/37
- _ Sanga hased qılıp seni **yamanlagan** helak boldı 294/4-5
- _ ol kafir **bolgan** ming altun çıqardı 295/17

Olumsuzluk Ekiyle Kullanımı

Olumsuzluk ekiyle kullanım sahası geniş değildir.Yalnız iki örnekte olumsuzluk ekiyle kullanımı görülmekte.

- _ 'İlm birle 'amel **qılmagan** 49/24
- _ 'İlm **ögrengen** taqı **ögrenmegen** arasında farq kerekmez-mü? 153/31-32

D.2. “-guçı,-güçi” Eki ile

Fiilden meslek bildiren isim türeten ve adlaşmış sıfat fiil olarak eksiz biçimiyle kullanımı aşağıda gösterilen bu ekin “-gan, -gen” geniş zaman sıfat fiili kadar sık kullanılmadığı görülmektedir.

- _ heç kimerse yoq **yuguçı** taqı yoq kefen taqı yoq namaz **qılguçı** taqı yoq. 92/20-21
- _ Ümmetim üze taqı hem **yazıcı-sen.** (1) 97/4
- _ Ey su'al **qılguçı** sen qayu ellig-sen? 117/23

- _ anıng teg hamr **ıçgüçi**, itler birle, beçinler birle **oynaguçı** neteg halifa bolgay 126/24-25
- _ zindan **saqlaguçı** taqı ol ta'amnı şeyh hıdmatinga eletti. 205/31
- _ Bu zindan **saqlaguçı**, şeyh tenavul **qılmaganını** (2) ol za'ifaga aydı erse 205/33-34
- _ Ol 'alif **satguçı** anı bilmedi. 207/27-28
- _ ol qul **alguçı** aydı: 226/16
- _ qul **alguçı** aydı: 226/18
 - 1. Ek "-ıçı" biçiminde kullanılmıştır.
 - 2. "-gan" eki ve olumsuzluk ekiyle kullanılmıştır.
- _ eger qıybat **qılguçı** haqiqat tevbe qılsa 268/25
- _ bu hased **qılguçı** benim fazlımqa öwkelig turur 288/17-18
- _ ol hased **qılguçı** qarşu keldi 293/17-18
- _ ol hased **qılguçı** ol bitigni 'amilqa tegürdi erse. 293/22
- _ Amma bu kitabını cem' **qılguçı** andag aytur kim 309/4-5

III. BÖLÜM

İSİM TAMLAMASI İÇİNDE KULLANIMI

Adlaşmış sıfat fiiller ismin yerini aldıkları için aynı zamanda ismin türlü görevlerini de yüklenirler. Bu görevlerden biri de isim tamlaması içinde tamlayan veya tamlanan durumunda bulunmaktır. Nehcü'l-Feradis'te geçen adlaşmış sıfat fiillerin isim tamlamalarında almış oldukları durum aşağıda örneklenmiştir.

_ Peygambar 'as taqı yaranları birle İslam avvalında **emgengenlerinin beyanı** içinde turur. 8/9-10

_ **İmansız çıqqanı şumluqı** taqı **Peygambar 'as'(nı) azarlaganı şumluqı** turur. 14/4-5

_ ol taqı **ervah icabat qilganı miqdarınça** turur tep aymışlar. 29/8-9

_ bu **Mısırđın kelgenlarning gazabı** ingen ziyada boldı. 94/26-27

_ ol **ölgenniñ diyeti** üçünçike vacib bolur; ve eger bu yılan üçünçining **atgan** (1) halında sogmamış bolsa, ol **ölgenniñ diyeti** üçünçike vacib bolmaz. 130/9-10-11

_ Velikin bu **öğretgenning** taqı **ögrengenniñ niyyeti** halis kerek 159/23-24

_ Eger bu **öğretgen** taqı **ögrengenniñ niyyeti** ol bolsa 159/24

_ Eger **oqıganning** taqı **aytganning niyyeti** arıg bolsa, ziyan qılmagay. 160/27-28

_ Munça **'ilm hasil qilganning faydası** ne turur 170/16

_ bu keçe **sen qilganıng işdin** Haq tvt ingen razi boldı 177/34

_ Aning üçün kim ahiratta **hec qilganlarning savabını** üküş körüp taqı **hec qilmaganalarning** (2) **'iqabını** qatıg körüp dünyake qaytmaqını üküş arzulagay, velikin bolmagay. 189/28-29-30

_ kodtung kim qıyamat kün bolsa avs men sanga bu **qilganıng cezasını** qaytargay-men 191/14-15

- _ Bu kemi asrasında **olturganlardın biri** balta aldı. 210/12-13
- _ taqı bu zina **qılğanların sözləri** 241/40
- _ Taqı ol **hamr satğuçınınğ ‘avreti** bir sahib-cemal ‘avret erdi. 257/9-10
- _ **Peygambar ‘as qatında olturganlar cümlesidin** men yahşırağ turur-men. 260/33-34
- _ Ya Ma’az **bilgening ‘ilmni, bilmegenlerke** öğretseng 159/20-21

1. “-gan” eki ile kullanılmıştır.
2. Olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılmıştır.

IV. BÖLÜM

İKİLEME BİÇİMİNDE KULLANIMI

Adlaşmış sıfat fiiller aynı zamanda isim görevinde olduklarından ikileme içinde de kullanılabilir. Nehcü’l-Feradis’te bulunan sıfat fiillerle bu durumun aşağıda örnekleri verilmiştir.

- _ Haqiqatta Tangrı te’ala Peygambar ‘as’qa sena aytur taqı **qılınmış qılđaçı** zelletlerini yarlıqar taqı Haq te’ala Peygambar ‘as’dın razi bolur. 3/1-2-3
- _ Yana ferışteler taqı Tangrı te’aladın Peygambar ‘as’nung **qılmış qılđaçı** zelletlerini yarlıqatu tileyürler taqı Peygambar ‘as’qa yari berürler. 3/3-4-5
- _ Medine içindeki dervişlerke habar bergil, cümlesinge yedürgil taqı **kelgen barganqa**, yaq yawuqqa cümleke bu aşdın taqı etmekdin heç taqsir qılmadın bergil! tedi. 22/13-14-15
- _ **kelgen barganqa** sufra üçün taqı kişiler qoydı. 108/29-30
- _ Haq tvt Peygambar ‘as’nung **kelmiş taqı keldeçi** yazuqını yarlıqamışdın song. 62/4-5

SONUÇ

Nehcü'l-Feradis adlı eserdeki sıfat fiilli unsurların tesbit çalışmasında “-gan, -gen; -mıŒ, -miŒ, -muŒ, -müŒ; -ar, -er, -ur, -ür; -maz, -mez; -duk, -dük; -gu, -gü; -guçı, -güçı; -gunçı, -günçı; -daçı, -deçı” ekleri olmak üzere dokuz farklı sıfat fiil eki ile karşılaŒıldı.

Nehcül Feradis'te en sık karşılaŒılan, en iŒlek kullanılan sıfat fiil eki 592 kelimedede kullanımı ile “-gan, -gen” ekidir. Bu eki kullanım sıklığına göre 141 kullanım ile “-mıŒ, -miŒ, -muŒ, -müŒ” eki; 41 kelimedede kullanımı ile “-guçı, -güçı”; 28 kelimedede kullanımı ile “-gu, -gü” eki; 20 kelimedede kullanımı ile “-ar, -er, -ur, -ür” eki; 9 kelimedede kullanımı ile “-maz, -mez” eki, 3 kelimedede kullanımı ile “-daçı, -deçı” eki ve 1 kelimedede kullanılan “-duk, -dük” eki takip etmektedir.

“-duk, -dük” ekinin yalnızca bir cümlede geçmesi bu ekin iŒlek olarak kullanılmadığını göstermektedir. Ayrıca “-daçı, -deçı” ekinin tek başına kullanılmayıp “qılınmıŒ qıl daçı zelletler” örneğindeki gibi “-mıŒ, -miŒ” eki ile birlikte ikileme içerisinde kullanılması önemlidir.

“Ümmetim üze taçı hem yazıçı sen.(97/4)” cümlesinde “-guçı, -güçı” ekinin başındaki “g” ünsüzünün düşerek kullanılması, Eski Türkçe'de başında “g” ünsüzü bulunan eklerin Batı Türkçesi'ne geçerken baştaki ünsüzlerin düşmesi kuralını hatırlatması bakımından önemlidir.

“Bu kemi asrasında *olturğanlardın biri* balta aldı. 210/12-13” cümlesinde “-ing, -ning” tamlama ekinin görevini ayrılma hal ekinin alması, “-dın” ayrılma ekinin tamlama ekinin yerine kullanılması o dönemdeki dilin kullanımını göstermesi bakımından önemlidir.

Sıfat fiilli unsurların olumsuzluk ekiyle birlikte kullanım sahasının çok az olması dikkat çekici bir husustur.

Yapılan bu çalışma, bu alanda yapılmıŒ ve yapılacak diğerk çalışmalarla birlikte incelendiğinde dönemin dil hususiyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler ortaya konmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKALIN Mehmet, Tarihi Türk Şiveleri, Ankara, 1979
- ATA Aysu, Nehcü'l-Feradis-Uştmahların Açık Yolu, Dizin-Sözlük, TDK, Ankara, 1998
- BANARLI Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.I s.356, M.E.B Yayınları, İstanbul, 1998
- BANGUOĞLU Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK, Ankara, 2000
- Büyük Türk Klasikleri, CII s.27-43, Ötüken Söğüt Yayıncılık, İstanbul, 1985
- CAFEROĞLU Ahmet, Türk Dili Tarihi I-II, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984
- ÇAĞATAY Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri I, Ankara,1963 (2.basım)
- ECKMANN Janos, Harezm,Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar,(Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Ankara, 1996
- -----, Nehcü'l Feradis (I Metin- II Tıpkıbasım) (Yayımlayanlar ; Semih Tezcan, Hamza Zülfikar), TDK, Ankara, 1995
- EKER Süer, Çağdaş Türk Dili, Ankara, 2003 (2. basım)
- ERGİN Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım, İstanbul, 2000
- GABAIN A.Von, Eski Türkçenin Grameri, (çev. Mehmet Akalın), TDK, Ankara 2000
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, M.E.B Yayınları,1992
- -----, Harezm Türkçesi Grameri, Ankara, 1998
- KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi, "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri" I-IV, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 1968, 1969, 1970, 1971
- KÖPRÜLÜ Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları, İst. 1986

